

Mehised mehed.

Õpetuse ja äratuse sõnad mehise olesku
kasvatamiseks.

Rirjutanud J. Järw.

Tallinnas.

Trükitud A. ja J. Järwe tuluga.

1889.

Mehised mehed.

Õpetuse ja äratuse sõnad mehise'oleku
kasvatamiseks.

Kirjutanud J. Järw.

Tallinnas.

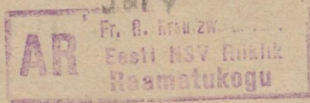
Trükitud A. ja J. Järwe kuluga.

1889.

Дозволено Цензурою. Дерить, 21. Октября 1889 г.

Ar 889

Järy

2914

G e s j ö n a.

Zuba mõnest ajast saadik oli minul mõte, selle üle midagi kirjutada, misfuguste omadustega mehised mehed ehitatud peavad olema, misfugused omadused mehe tõsiseks meheks teevad. Nüüd andis elusaatus mulle aega ja kirjutasin ma siis tähendatud mõttes eesfeiswa raamatukese. Minu nõuu selle weikese töö algamise juures oli, ainult lühidelt ja üleüldiselt mõnda kirjutada, nagu ka sündinud, et raamat sel wiisil weike ja odaw saaks. Seepärast ei taha see raamatukene oma asjas ka mitte täieline töö olla, waid kui märguandja ja ärataja ainult tähtsamates asjades. Tuleb temas mõni mõte mitu korda ette, siis palun seda mitte kohe lausa weaks wõtta; mina tegin seda just selles hääs tahtmises, et kordamise abil tähtsamaid mõtteid lugejale ligemalt südame lähidale jaata. Geskujulised kaunid näitused tõsiste, mehiste meeste elust ja õpetlikud, mõtte-rikkad sõnad nende sülest ja juust, mis ma raamatukeses tarwitanud, olen mitmete auusate meeste kirjatöödest wõtnud, kõige enam Samuel Smiles'i töödest. Igal sõnal ja kõifidel kohtadel, mis teiste käest saadud, on tähendus juures, selle omad nad keegi on. Mina arwasin sarnasid mõtteid,

nagu lugeja sellest raamatukesest leiab, oma ajale wististe tarwiliseks, teades, et suurel hulgal tõsise mehisusest õiget arusaamist ega tundmist ei ole ja et paljud iseene este kahjuks ja petmiseks ka seda on hakanud mehisuseks pidama, mis mehisus ei ole. Minu südame liik soov on, et raamatutene selles asjas wõiks aidata parandust tuua. Selle sama soowi sihil palun sind, armas lugeja, ära lasse neid mõtteid, mis sa selles raamatukeses elu kohta kudagi tähtsad leiad olema, enesest ei mööda minna ega raamatusse jääda, waid mõtle nende üle järele, wõta nad südamesse ja tee nad enese juures elawaks. Sellega oleks raamatukesse ülesanne täidetud.

Moškwas, Märtsi kuul 1889.

†† **I**sa, kas ja tead, kas neil inimestel ei olnud isa ega
ema kui nad weikesed oliwad?" küsis üks lapsuke
oma isalt ja waatas ühe inimese jalga pääle, kes
eemal kõrtsi ukse ees märja ja muda sees käratsesiwad.

Isale oli see küsimine iseäralik ja ta küsis omalt poolt
wastu, miks laps nõnda küsida. Laps kostis: „Ma mõtlen,
neil ei ole isa ega ema olnud, kui nad weikesed oliwad.“

„Mikspärast sa nõnda mõtled?“ päris isa ja ei wõinud
lapsel mõtet mõista.

„Kui neil oleks isa ja ema olnud,“ seletas poisike,
„ega nad siis nii rumalad wõiks olla, sest isa ja ema oleks
neid õpetanud. Suured mehed nad juba kõik, aga kudas
elawad.“

See lapse mõistusest tõusnud terane mõte liigutas isa
südamant armjaste. Lapse enesega oli tal tegemist, et tema
küsimisi ta nooruse ja arusaamise järele ära kosta.

Kellel inimese ja elu pääle waatamiseks selgem film on,
tunneb, et see lapse mõte asjalik ja ilus on. Du lapse
süda alles puhas, siis arwab tema loomuliku põhjuse järele,
et igaüks, kes hääd tunneb, ikka ka hästi peaks elama, ja
et need, kes halwaste, rumalaste elawad, hääd õpetust ei
ole saanud ega hääd ei tunnegi. Lapseliku südamepuhtuse
ja tõe uskumise seisukohast on see otse õigeste arwatud.

Film ja elu on aga teisiti. Suurem hulk nendest, kes
halwaste elawad, tunnewad küll hääd, aga harjumise ja aja
oleku mõjul on halb eluviis neile nii omaseks ja armjaks

saanud, et nad temast hõlpsaste lahkuda ei taha ehk ei suuda. Inimene on küll mõistusega, aga ka wabatahtmisega loom ja nii võib tema küll ka siis, kui tema hääd tunneb, rumalaste ja halwaste elada. Üks jagu maailma elu ongi nõnda. Tõsiseid mehi on meeste seas wähe, niisugusid mehi, kellede elu, töö ja tegu seda üles kaaluks, mis mehe nimi mehelt nõuab ja mis ta tähendab. Enam ehk wähem meie kõik, kes mehe nime kanname, tikume ühes ilmaga seda teed kallama, mille pääle ja poole meie tühisemad ihaldused meid meelitawad ja mida inimlikud nõrkused ja effitused rajanud. Aga tühje himusid enestes ära võita püüda, mehistes omadustes endid võimalikult täielisteks kaswatada, tõe teed sammuda, jah, selle tarwis leiame enestes wähe wõimust, wähe waimustust — jagedaste ka ei wähetgi.

Ei ole jo ikka mitte tarwis juur, kuulus mees olla juures laias ringis, aga auus, õige ja mehine peaks olema igauks oma paigas, olgu see paik ka kui madal. Suur peaks olema iga mees iseeneses, iseene se walitsemises, iseene se üle, enese seisukoha, kohuste ja ülesannete järele.

Juba ammusel wanal ajal otfis Diogenes Ateena linna uulitsaid mööda kesi selge päewa ajal laterna tulega üht inimest, tõsist, õiget inimest; tema waew olnud asjata. Meie ajal ei saaks lugu mitte parem olema, kui Diogenes oma laternaga tuleks, ehk küll maailm Diogenese ajast saadik 2200 aastat ennaft edasi on harinud. Mitmed kallimad, kõrgemad woorused on just meie ajal odanateks, nagu tühjadeks asjadeks saanud ja nimelt meeste seas. Wõtke kätte Diogenese latern ja otfige, palju leiate mehi, kes ainult neid kolme gi woorust — karstkust, auusat mehemeelt ja iseene se walitsemist kalliks peaksiwad, nendes woorustes endid harjutaksiwad ja hoiaksiwad. Ja ometi oliwad just need ilusad woorused juba ammuste wanade rahwaste juures, ka meie esiwanemate juures, wanal pimedal ajal kalliks ja pühaks peetud ja hoolega püüti nende osaline olla. Kui

nüüdse aja meeste pääle waadatakse, siis tikub asi ja elu osalt nõnda silma paistma, nagu oleks suurele hulgale meie aja meestele woorusteks saanud just need kõlbdujeta omadused, mis kainuse, auusa mehemeelse ja enesewalitse-
mise wastu käiwad. Si tunta enam häbi wooruseta, korrata elust, waid sellega hakatakse juba uhkust tegema. Seda on halb ütelda, aga tihti ei näita elu ennast teisiti. Kas pole liigjoomine, kui kõige kainuse ja hääkorra pääwas-
tane ja hukkaja ja inimeste nurjatumaks tegija, enamiste igal pool haritud ilmas wägewaste walitsemas? Kas ei ole siin ja sääl mehi küll, kes tubliste joomist just nagu mehijuse märgiks ja auu asjaks peawad ja sellega uhkel-
dawad? Ja kes jõuaks küll üles arutada, kui hirmus palju paha, õnnetust ja hukatust tõuseb niisugusest elust käesole-
wale ja tulewale ilmale! Nagu wägew jõgi, mis enesega kõik kaasa kujuk, mis temasse puutub, nõnda ka siin. Moor-
fugu, mis tõuseb, näeb enamiste ikka seda suuremat hulka, mis tähendatud wigadega ehitatud, näeb teda seda enam, et tema käre tegew, uhkustaw ja aastate poolest temale ka sarnasem on kui mõistlikum, wanem jagu rahwast, ja nõnda harjub ja liitub ta temale külge, wõtab tema kombed ja omadused ka enesele osaks. Geskujul ja harjumisel on inimese hingeelu ja kombete kohta arwamata suur wägi. Sga halbduuse pahem omadus on see, et tema ikka jälle uut halbduust sünnitab, ehk nagu Schiller ütleb: „Just see on kurjateo wanne, et tema ikka peab kurja edasi sünni-
tama.“ Käesolew ilm oma eeskujuga on tulewa ilma tooniandja ja kaswataja. Seepärast ei pea ialgi järele jäetama ega liialspanemist kartma hakatama, meie raskemaid wigu meile meelde tuletamast ja meid ilusamate eesmär-
kide ja kõige wooruse ja mehijuse poole äratamast. Wigadest ijeäranis ei tahta see raamatukene küll rääkida, waid nimelt neist häädest, kallitest hingeomadustest, mis mehe mehiks teewad, mis meid paremale, kaunimale järjele saa-
dawad ihulikkude ja hingeliste asjade poolest ja mida meie, kui kõige kallimat wara, hoolega peame püüdma kätte saada.

Waatame siis lähemalt järele, mis sugused need nii kallid omadused on.

Kui Amerika Ühisriikide esimees Garfield, kes mõrtsuka käe läbi surma sai, noormees oli, küsis üks sõber temalt, milleks tahta tema edaspidises elus saada? Noor Garfield kostis: „Kõige esiti tahaksin ma endast ühe inimese teha; kui see ei peaks mul korda minema, siis ei saa minul ka muud midagi korda minema.“ Ja ta tegi enesest inimese ja pääle selle ka töise, auusa, mehise mehe, kõige esimese tublima mehe üle juurte Ühisriikide. Wõtaks kõik noored mehed ette õiges elawas tahtmises nõnda mõtelda ja nõnda teha iseenesega, nagu Garfield oma nooruses mõtles ja tegi, siis oleks meil palju, palju enam mehiseid mehi ja palju vähem narrisid ja ebamehi; siis oleks maailm palju ilusam ja parem ja inimesed temas palju õnnelikumad kui nad nüüd on.

Praeguse aja kuulsam Italia kirjanik, professor ja senator Paolo Mantegazza, kes oma kirjatöodes wooruse puhtast õhust naljalt wälja ei astu, ütleb oma noorele kaswandikule: „Mina olen leidnud, et kolm pääwoorust*) on, mis sugulikuks ernaks jaawad paljudele õnnistustele ja teistele woorustele. Need kolm pääwoorust on: Auus meel, töö, paleusline kõrgus (Idealism). Hari ja harjuta eneses neid kolme, armas Hindrit, ja kui ja oma wanast onust muud midagi ei peaks olema õppinud, siis pole sina ka asjata nii mitu kuud tema seltsis elanud ja tema kõnesid kuulnud. Auusameeleline mees, kes hooljaste tööd teeb ja kelle filmade ees üks kauge paleuslik kõrgus, üks taewas pilgub, on siin maa pääl õnnelik ja kasulik inimene, ja ta wõib, kui tema wiimne tund tuleb, rahuga filmad finni panna, rahul iseenesega, rahul teistega. Suured ja weikesed, nõrgad ja wägewad, rikkad ja

*) Pääwoorused on need kõige üsemad, kõrgemad woorused, mis teistele woorustele aluseks, milledest teised woorused wälja wõrswad.

waesed, kõrged waimud ja igapäine rahwas: nad kõik peawad auusameelelised olema, tööd tegema, ja neil kõigil peab olema üks taewas, üks ilus paleuslik kõrgus, mille poole nemad wõiwad waadata. Kes ühest nendest kolmest ennast lahutab, kes ühega nendest wastastiku pörkab, astub kahjustawalt inimliste looduse sääduste wastu, wangutab ja murrab seda lepingut, mis minewikku tulewikuga seob ja saab oma patustamise eest rasket tajumist wastu wõtma."

Nendes kasinates sõnades seisab mehe nimesse puutuw suur õnnewõimuline tõde, ja wististe saab see tõde nii kaua elama kui inimese sugu elab. Terwe meeleanuusus ja õige eneseauustamine on inimeses jumalik wahimees; midagi ei luba tema sääl tõusta ega maad wõtta, mis kõlbmata. Ta on kui sool, mis liha terweks hoiab. Kus teda pole, sääl pole meest; sääl ei jaksa ka teised woorused kindlusele, wiljakandwale tugewusele kaswada, jääwad nõrgaks ja kasutumaks, nagu wiljataimed pae pääl. Auus meel hoiab inimese õigeste ja otsekohse, on karastaw jõu- hallikas, millest tulew rammu ja wärskus palawustes ja kiisatustes meid nõrked ei lase, kui aga see hallikas meie hinges ära ei kuiwa, kui meie teda madaluse mudaga finni ei mata. Temast saawad ka mitmed teised meie hingewõimud kosutust ja rammu, wõrjuwad temast kui juurest otse wälja. Benjamin Rudyard on ütelnud: „Keegi pole kohustatud rikas, suur ega ka just kuulus tark mees olema, aga küll on igauks kohustatud auusa meelega olema.“ Igauks ei wõigi rikas ja suur olla, aga meele poolest auus, ka kõige madalamas paigas õiglane, truu ja hoolas olla, walskusest, tühjusest ja kõigest pahast eemal seista, seda wõib igauks terwe meelega inimene ja see on igauhe kohus. „Auus meel,“ ütleb Inglise kirjanik Smiles, „on ka õnnele aluseks nii hästi üksikute, perekondade kui ka rahwaste elus. Ilma temata ei ole ühtegi usaldust ei inimeste ega Jumala pääle, ei ühtegi usku, ei ühtegi rahu feltslikus elus, ei ühtegi feltsliku elu edenemist. Auus meel on paljalt teine sõna sellejama mõtte awaldamiseks,

mida meie usuga tähendame, mis inimesi ühendab ise oma keskes kui ka Jumalaga.“

Nagu meeleanufusel, nii on ka tööl ja tövarmastamisel inimese kohta suur väärtus ja suur õnnistuserikkus. Kui Makedonia kuningas Aleksander Suur Pärsia riigi ära võitis ja jääse rahva kumbeid tundma õppis, mis tema mehise iseloomu mõõdu järele pehmed ja loiud olivad, ütles ta nende kohta: „Need inimesed ei näita mitte teadma, et midagi julaselikumat ei ole, kui tööta elust löbu otsida, ja midagi würstlikumat, kui elu töötegemisega.“ „Kes tööd ei tee, see peab kohtu kätte antama,“ nõudis Solon oma seadusega, sest tööta inimene ei ela maa pääl mitte ainult asjata, vaid tema elstatab oma eeskujuga ka teisi sarnasele elule, langeb laiskuse juhtimisel ka pahadesse hinudesse ja avateleb nendesse võrkudesse ka teisi. „Midagi ei ole maa pääl raskeemat kui tööta elu“, ütleb püha Augustinus, ja see on õige. Otsigu tööta inimene enesele ajaviidet ja löbu nii palju kui iganes jõuab, aga igasugu löbuhallikate juures, kus töö pundub, tuleb temale warem ehk hiljem ikka see põhi, see tühjuse põhi kätte, et tema jäält enam midagi löbu ei leia ja igawuse piin temale osaks jääb. Igawuse raskest otsib siis ilma tegewuseta elu ja waim enesele ometi miskisugust tegewust ja langeb nõnda ka kõlbduseta mõtete ja teede pääle. Seepärast ütleb meie wana sõna wäga õigeste: „Laiskus on kuradi pääpadi;“ ja üks Türgi wanasõna ütleb niisama terawaste: „Kurad otsib laisk-kotti ja laisk-kott otsib kuradit.“ Kõik kõrgemad, auusad waimud on tööd auustanud, nii kehakui ka waimutööd ja on nad ka ise elu otsani hoolega tööd teinud ja teistest töömestest lugu pidanud. — „Mitte töö, vaid tööta elu on wandeks inimese pääl,“ kirjutab Smiles. „Kõik, mis inimese ilmas ja inimeses suur, on töö läbi tõusnud; ka haridus on tema sünnitus. Võidakst tööd ära häwitada, siis saaks Adami sugu ühe korraga kumbeta oleku jurmaisse langema.“ Teises kohas tähendab tema: „Õigi

läbi otša pääl peab meie lõikus küpsema. Ehk küll rikkused kombelist elu kihwtitawad ja südant kalestawad, murrab waesus selle wastu fiiski inimese waimu jõudu ja julgust, külwab kibuwitju ja ohakaid tema pääpadja sisse ja teeb temale raskeks, õiglane, wooruslik ja auus olla.“ Töö aga on ainuke abinõuu, mille waral ta ometi seda omalt kohalt olla wõib. Töö hoiab terweks ja kaineks keha ja waimu, toob rahu hingesse ja õnnistust elusse, on inimesele ihu ja hinge asjus lõppemata õnnistuse hallikaks. Muidugi ei pea seepärast weel mitte töö pärisorjaks saadama ega liia tööga ennast enne aega hauda saatma. Ka töös on tarwis parajat mõdotu.

Niisama tähtjas inimese hingeelu waranduste seas on kõrge paleusline pühadus, mida Mantegazza kolmandaks pääwooruseks nimetab. Sellest samast ütleb tema teises kohas oma kaswandikule: „Üks ilmotjata paleusline kõrgus peab olema, mis kõrgem ja suurem on kui sina ja mis elu igapäewase tallitsemise läbi ei wõi saada määritud.“ Ja kui see niiviisi wõiks minna, et inimestel üksford enam miskisugust Jumalat, miskisugust pühadust, miskisugust paleuslist kõrget igatsust ja eessihti, ka miskisugust sõnakuulmist ega kohustust ei saaks olema, siis ei saaks inimeste juures ka enam miskisugust häädust ega korda olema, mitte midagi, mis tõeste kaunis, kallis oleks, mida süda kõrgeks wõiks tunda. Õnnest, mida niisuguste püüetega üteldakse tahetama, ei oleks siis ka enam palju mõtet, tõsijest õnnest mitte sugugi, sest inimlik õnn seisab töös, kohuse täitmises, hääduse ja ühe kõrgema pühaduse sisse uskumises ning puhtas kombelikus armastuses, mitte aga kohujeta, kombeta ja korrata elus. „Üks hääduse ja tõsituduse pääle ja Jumaliku Kõrguse sisse hoiab inimese igast saatusest kõrgemaks,“ ütleb üks tähtjas inimese ja elu tundja, ja üks teine tähtjas mees, Inglise Jeremas D a y l o r, tähendab selles samas mõttes: „Minult selles, et meie oma kohuseid täidame, õpime meie usku tõeste tundma. Üks on enam jumalik elu kui teadmine ja tund-

mine Jumalast enesest.“ Üleüldse on inimene ühes oma mõistuse ja südamega Jumala tundmise tarvis nõrk. Palju võime meie temast, sellest igawesest, ilmoftatunast elust ja wägewuseft teada, palju teda tunda, aga teda auustada ja tema juurust tunnistada eneste elu ja südamega, seda võime meie ja see on inimese südame puhtam, ilusam iha. „Mõtleva inimese kõige ilusam õnn on,“ ütleb Goethe, „seda ära uurida, mis uurida annab ja seda rahulikult auustada, mida uurida ei wõi.“

Siilgawamateks, toredamateks mehijuse märkideks ja mehe omadusteks, kui eelnimetatud kolm woorust, tahab juur hulk arwata wahwust, julget mehemeelt, kindlat tahtmist, kohusetäitmist, tublit tegewuse wõimu ja tarkust. Muidugi ei wõi ükski tõsine mees ka nendest omadustest ilma olla. Tähendame näituseks kohuse pääle, mis mitmete meeleft üks wähematest mehe omadustest näitab olema. Aga kui wäga weikene, madal ja tühine on see mees, kes oma kohusid ei tunne ega täida! Igal inimesel on palju kohusid ja meie igauhe enese õnneks on tarwis, et üksigi nendest meie juures täitmata ega hooletusesse ei jää. Meil on kohusid iseeneft, oma wanemate, oma abikaasa ja laste wastu, oma ameti, oma ligimeste, riigi ja rahwa ning Jumala wastu. Iseeneft kohustest kohustest on tähtsamad, et inimene oma ihu- ja hinge-terwist hoiab, enesesse loodud wõimud ja woorused, olgu need keha ehk waimu kohalised, täieste wälja harib, neid kalliks peab ja nendes elab, — kõige kahjude ja halbduste eest ennast ihu ja hinge asjus hoiab jne. Ligimeste kohta puutuwatest kohustest on tähtsamad, et ligimesi peame armastama, ja et meie neile ial seda ei tee, mis meie nendest enestele ei soowi. Nii wõiks palju inimlisi kohusid nimetada, mis, ehk küll paljudesle weikesed näitawad, siiski nii juured on, et mees, kes nendest lugu ei pea, ialgi õiget mehe auu ja mehist lugupidamist ega ka õiget õnne osaks ei saa. Ruulus Preisi kuningas Friedrich Suur oli enesele oma kohuse elu lipufirjaks wõtnud, ja ta oli suur oma elus

ja ametis, ja ta elu ja amet oli õnnistuserikas. Kord kirjutas ta oma sõbrale, Prantsuse kirjanikule Voltairele: „Minu waim ja keha seisawad juba kolmkümmend kuus aastat kumardades minu kohuste ja töö all ja ma pole kõigel sel ajal enesele armu annud. Et ma elan, seda pole mitte waja, aga seda on waja, et ma tööd teen ja oma tähtsa ameti kohusid täidan, ja kõige selle juures olen ma ikka õnnelik olnud.“ Schiller ütleb: „Kus palju priiust, seal palju eksiimist, aga ometi käib kindlaste kitsas kohuse-tee.“ „Kõik usudpetajad ja kuulsamad targad mehed on selles mõttes ühes nõuus,“ ütleb Saksa kirjanik R. Fröbel, „et nimelt kohuse-tee ta kindel õnne-tee on, et tõsine hää käekäik, auu, lugupidamine, õnnelik rahuline elu jne. nimelt truui kohusetäitmise waral omaks saada wõiwad.“ Gemal nimetatud Samuel Smiles kirjutab: „Inimese elu leiab oma keskpunkti ja kõrgema tipu üleüldiste kohusetäitmiste kesk-ringis,“ ja teises kohas: „Kohusetäitmine on kõige kõrgem elu eesmärk, ja ei ole ühtegi ilusamat, puhtamat õnne kui see, mis kohusetäitmisest tõuseb. Kohusetäitmine on ainuke, mis hingele täielist rahu annab ja mille kannul ühtegi kahetsust ei käi. Teadmine, et oma kohuse oleme täitnud, on hingele armas ja kallis, nagu ilus muusika kesk une ajal, on kallis ja magus ka siis, kui maailma kurjus meilt kõik muud oleks wõtnud, mis meil armas ja kallis.“

Misjuguise mehifuguga ja misjuguisel iseäralisel wiisil üks Amerika kohtunik umbes saja aasta eest oma kohtu täitis, näitab järgmine lugu: Täieline päikese warjutus oli alganud, mille põhjust sel ajal weel palju ei tuntud. Ihm läks pimedamaks ja pimedamaks ja juba usuti, et wiimne päew tuleb ja ilma ots käes on. Riigi ülem kohtukogu aga oli parajaste koos ja üks kohtunik andis wiimse päewa usus hirmu ja wärisemisega nõuu, kohtulist koosolekut lõpetada, sest mis maksta see nüüd enam, kui kõige ilma kohtumõistja oma auujärjel ilmumas olla. Kõik tõusiwad üles, et laua ümbert lahkuda. Üks wana senator,

Davenport von Stamford, jäi aga paigale ja ütles: „Kui wiimne päew tõeste käes, siis ei liigu mina siit, waid tahan ja arwan õigeks, et mind siit minu töö paiga päält ja kohuse täitmise juurest peab leitama. Seepärast on minu nõuu, jäägu kõik paigale ja toodagu tuld, et meie koosolekut võime edasi pidada, nii et meie kohusetäitmisel ei võiks süüdi leitud saada.“ Teised jäiwad paigale.

Inglise kirjanik proua Anna Jameson kirjutab kohusest: „Kohusetäitmine on lubi, mis kõige inimese seltskonna kombeliku maja koos hoiab. Ilma temata poleks ühtegi wältawat wõimu, ei ühtegi hädust, tõsidust, auustust ega õnne ja päälegi ka mitte armastust. Palju enam murdus kõik seltsliku elu kombelik hoone kokku, meie jääks rufude alla ja wõiksimel waewalt weel imestada iseeneste hukkasaamise üle.“ Mis see naesterahwas siin kohusetäitmisel kõrgest wäärtusest üleüldise elu kohta ütleb, see maffab niisamuti ka iga üksiku inimese kohta. Mida enam keegi oma kohuste wastu patustab, olgu oma enese üksiklises elus, oma perekondlises elus ehk oma kitsama wõilaiema ringkonna ametis, jeda sügawamalt õnustab tema oma elu ja tulewiku aluse ära, jeda libedamalt tõrkawaid kibuwitsju külwab ja kaswatab ta enesele oma edaspidiste päewade tarwis. Mees, kes oma kohusid ei täida, hoolega täita ei püüa, ei tunne õiget õnne oma südames, ei õiget rahu oma hinges, ja tal pole edasijaamist oma elus ega ettewõtetes. Natufeseks ajaks wõib jeda ehk küll juhtuda, wältawalt mitte. Ja mehe wäärilist usaldust, auu ega lugupidamist ei leia ta ial, olgu siis ainult alpide poolt. Mehe seisukoht nõuab tingimata kindlat kohusetäitmist. Ükski inimene ei wõi enne elust õiget õnne ega rõõmu tunda, kui ta oma inimliku kohuseid töös ja tegewuses pole täitnud.

Õigidasel ühenduses kohusega seisawad truudus ja südame tunnustus. Esimene polegi mõnes asjas muud kui kohuse tundmine ja täitmine teise nime all. Ka

wiinne, südametunnistus, avaldab ennast oma puhta ingli häälega just kohusetäitmisel ja selle täitmata jätmisel. Ta on inimeses nagu selge paistja täht, mis ikka temale walgust näidata ja juhata püüab, kust õige tee pimedatest orgudest läbi läheb. Ta on jumalik hää, ikka jääl keelamas ja käskimas, kus inimlikule nõrkusele seda tarwis. Snn neile, kes seda walgustawat tähte, seda jumalikku häält oma rinnast ei kustuta ega lämmata, kes ikka truuid ja kindlad on oma südametunnistuse ja kohuste järele, tulgu ka saatus neile wahest maru ja mäsfuga wasta. Schoti rahwa kuulsam kirjanik Walter Scott ütles surmatunnil oma pojale: „Ole hää inimene, ole woorusline, waga, õiglane ja täida oma kohut. Misti muu ei wõi sulle tröösti ega fergitust anda, kui ka sina ülsford selle furnuraami pääle hakkad astuma, mis mind wotab.“ Ilma kuulsa admiralid Nelsoni wiinne sõna oli: „Oh mis rõõm — ma tunnen, et ma oma kohuse olen täitnud.“

Darwin ütleb, „et südametunnistus kahetsuse ja kohusetundmuselga ühenduses inimese ja looma wahel kõige tähtsamaks wahets on.“ „Kui meie südametunnistuse teed mööda käime,“ ütleb Smiles, „sammume meie ijeeneste õnne poole, sest tema soowitab meile ainult hääd ja õiget ja keelab kõid, mis meile pahaks wõib tulla. Tema on südame kombemeister, kes juhü õigetele tegudele, õigetele mõtetele, õigetele usule, õigetele elule.“ Juba hariduse algamisest saadik on südametunnistuse wõimu suureks ja kõrgelks pidama hakatud ja juba Kreeka luuletaja Menander, kes kolm sada aastat enne Kristust elas, ütles: „Meie eneste rinnas on meil üks Jumal — südametunnistus!“ Ilma temata tunneb inimene eneses waewalt muud kõrgemat, ilusamat fundmust kui ihaldust mainsete rõõmude ja lõbude järele. Meie elu ei ole aga mitte selle ülesandega ega selle tingimise alla heidetud, et ainult tühišemaid ihaldusi ja ilmalikka himusi orjata; kõid looduse kord räägib niisugusele elule ja mõttele wasta.

Meie wõime südametunnistuse häält küll mõneks ajaks

tähele panemata jätta, täitsa surmata ega maha matta ei wõi meie teda mitte, sest ta on jumalik. Meie wõime tema suud oma süü-mudaga finni matta, wõime teda oma effiteel sammuwate jalgade alla heita, aga — sinna ta ei jää. Üksford tõuseb ta jälle, ilmub meile kui tajuja ingel, nii et meie argduses ja kahetsuses tema ees peame seisma, kui ta kohut mõistma hakkab ia hüüab: „Mis ja oled teinud!“ See kohtupäew tuleb tõeste meile kõigile, kes meie oma taewaliku kaaskäija kõnet kuulda pole tahtnud, ta tuleb meile, kui mitte waremalt, aga siis ikka, kui meie endid effiteedel häda-paeladesse oleme mässinud, enam edasi ei pääse. Usaldagem seepärast ja pangem tähele oma südametunnistuse häält; tee, mis tema näitab, on ikka rahu- ja õnnetee. Tähtjas ja tõsi on selles asjas üks Japani rahwa wanasõna: „Pahast teadmisesest wawatud süda — see on põrgu. Puhast, rahulik süda — see on taewas.“ Ja Talmud, Juuda rahwa kombe- ja usuõpetuse raamat, ütleb niisama tähtsalt: „Ei ole ühtegi põrgut, waid kurjategijast enesest läheb tuli wälja, mis teda põletab.“ Argu arwaku kurjategijad endid selle tule eest siis weel pääsema, kui nad ennast nii kiwiseks ja nii metslikuks jõuawad teha, et nad waratselt selle tule walu ei tunne. Omal ajal saawad nad igaüks jeda tundma. — Palju kuulsaid, kõrgeks tõusnud mehi, kellede nimed paljudest aastasadadest hiilgusega läbi paistawad, ei tõusnud sellesse kuulsusesse just mitte seeläbi, et neil loomu poolest kõrged waimuanded ja iseäraline suur mõistus oleks olnud, waid nende tõstja oli meeleanus, tüdimata töö ja kohuse ning südametunnistuse tee pääl käimine.

Uga kust see siis tuleb, et südametunnistuse häälest nii wähe hoolitakse, nii wähe tema juhatust mööda käiakse? See tuleb osalt sellest, et süda ja waim wähe haridust saanud, asjade arusaamise tarwis tumedaks ja segaseks jäänud, osalt jälle sellest, et meeleanus nõrk ja kindel tahtmine ning enese walitsemi e puuduwad. Kus neid ei ole ehk kus need tarwilises jõuus ei seija, jäl

saavad südametunnistuse armsad käsud ja keelud ikka osalt halvaste täidetud, osalt jäävad nad täitmata, olgu ka, et nimetatud hääl küll waljuste ja selgeste hüüaks. Ka kindel hää tahtmine peab mehel tingimata omaduseks olema. Kus tahtmine tugew ja õige, sääl võib inimene palju teha niihästi oma waimu ja hinge kui ka oma käekäigu kallal. Tubli tahtmine leiab ikka teesid ja abi nõuusi, mis temale tarwis; leiab neid, kui mitte täna, siis homme, kui mitte siit, siis jäält. Inglise kirjanik Wiilip Sidney oli enesele igapäewaseks elu eeskirjaks wõtnud: „Mina tahan enesele ühe tee leida ehk teha.“ — On hääl tahtmisel tema lähemad sugulased: tubli teeguwõim, agar tüdimata meel ja enesewalitsimine ka seltsilisteks kõrwal käimas, ja on ka eemal nimetatud teised woorused igauks oma paiga pääl, siis seisjab sääl juba kaunis tubli mees eluwäljal, kui temale ka küll just mitte iseäranis juuri waimuandeid ei peaks antud olema.

Shakespeare lasseb üht oma näitemängu tegelast lord ütelda: „Meie eneste asi on ja meie eneste käes seisjab, kas meie nõnda oleme ehk teisiti. Meie teha on aed ja meie tahtmine aednik selles aias, nii et meie sellesse nõgesid wõime istutada, ehk temas salatid kaswatada, roosilillesid temasse ditsema panna ehk tatjaid seal mühada lasta, teda ilusaks wiljakandjaks paigats teha ehk söödiks ja metsmaaks kaswada lasta, — ja, see wõim ja parandaw, hariw wägi seisjab täieste kõi meie eneste käes, meie wabas tahtmises.“ Sel õpetusel on wõimu südamele külge hakata ja mõtteid enese juurde peatama panna.

Just tubli tahtmise waral ja kindla enese walitsemise wõimul on palju mehi ilma imet teinud, on eneste waimu wõimud ilma teiste abita kõrgeteks woorusteks wälja harinud, kui need iseenesest küll suured ei olnud, on sügawast madalusest ülesse kõrgusesse tõusnud ning inimese ilmale suurt kasu saanud. Kolumbus, Ko-

pernikus, Franklin, Stephenson, Kook ja palju teisi nende kõrguseid mehi oliwad waeße töörahwad lapsed, aga kui suurteks meesteks on nad endid teinud, kui palju hääd ja kasulikku tööd maailmas lorda saanud! Nii kaua kui ilm ja inimese sugu seisab, nii kaua saab neid nimesid auustusega nimetatama. Newton, Keppler, Herschel, Shakespeare, Schiller, Petrarca, James Watt, Washington ja palju teisi oliwad küll pisut jõukamate wanemate pojad, siiski ei ole nad just mitte wanemate wara najal nii kõrgesse tähtsusesse tõusnud, nagu nad seisawad. Mitmed nendest, nagu Newton, tõuwiwad just iseeneste kindla tahtmise ja tüdimata meele waral. Kindlat, mehhist tahtmist ei juuda naljalt mistisugune takistus tagasi tõrjuda, ei oma leha- ega waimuwõimude täiendamises ega ka korralistes wälistes püüetes. Kui mitte küll ikka ja iga- tahes, aga wiimaks ja enamiste ikka murrab ta läbi.

Kui tuttaw kuulus Kreeka tark Diogenes poisikene oli, läks ta oma aja kuulsama mehe Aristhenes'e juurde ja palus, et see teda oma õpilaseks wõtaks. Tark lükkas poisikese soowi järsku sõnaga tagasi. Aga noor Diogenes palus weel, palus nii järele jätmata, et tark wiimaks pahaseks sai, kepi tõmbas ja lüüa ähwardas, kui poisimuidu wälja ei minna. „Löö aga,“ ütles pois külmahuga, „nii tugewat keppi sul ei ole mis minu tahtmist jätsaks murda.“ Sellega oli Aristhenes wõidetud, ei ütelnud enam paha sõnagi, wõttis poisi wastu ja sellest poisist sai — Diogenes.

Kindel hää tahtmine on kui jõuuratas, mis inimeses palju häid wõimusiid käima, tegewusele ajab. Paawst Hadrian VI., üks kõige kuulsamatest, paremate ja puh- tamate tahtmistega paawstidest, oli enne laewapoisike. Aga tal oli elaw, tüdimata tahtmine õppida. Ta oli koguni nii waene, et temal jõudu ei olnud enesele silma- walguist muretseda ja õhtutel oma korteris õppida; ta käis seepärast oma raamatutega kiriku eeskodadesse ja

uulitsa laternate alla õppima. Niisuguse ärawõitmata tahtmise ja tüdimata meelega astus wilets laewapõijise eemale ja eemale, kuni wiimaks selle pühama, kõrgema auujärje pääle, mille sarnast teist siin maailmas ei ole. Ja waewalt on teist puhtama hingega paawsti selle auujärje pääle saanud. Hadriani ülem püüe oli, ristikogudust, waimulikku seisust ja kirikut halbadeft kombetest ja ebaõpetustest puhastada, mis aga seepärast forda ei saanud minna, et ta ühe ainsama aastase walitsemise järele juri. —

Abram Linkoln oli pääle 20 aasta wanaduseni puuradjuja ja paadimees, ja ilma wähema kooliõpetuseta. Aga tubli tahtmise ja wali enese walitsemise all hakkas ta oma firwetöö kõrwal hoolega õppima, jai pääle 30 eluaasta seaduslikuks adwokadiks, wõitis oma igapidise tubliduse ja õiglase meele läbi laialist lugupidamist; ta waliti rahwasaadikuks ja warsti pääle selle Ühisriikide kongressi liikmeks. Et ta ka selles ametis kõigiti tubli, truui ja agar riigiteener oli, jai ta 1860 aastal kõige suurema wabariigi presitendiks, Ühisriikide esimeheks. Tema ammetiwend Johnson oli noorel põlwel rätses, ja ei tunnud, kui ta kakskümmend kolm aastat wana oli, mitte ainust aabitsa tähte. Siis aga juhtus ta enesele ühe kalli südamega neiu naeseks jaama, kes pääle selle ka lugeada ja kirjutada mõistis ja üleüldse kauni haridusega oli. Selle oma naese suurema tarkuse walgujel aimas Johnson, kui väga rumal ta oli. Kohe hakkas ta naese juhatusel tähti, lugemist ja kirjutust õppima ja kui sellega joones oli, siis tuli forda teaduse õppimise kätte, aga kõik kange, tulise tahtmisega. Kümme aastat hiljem oli ta looduse teaduses, matematikas ja ajaloois nii kaugele, et ta nende teaduste üle kui päris õpetatud mees põhjalikku seletust wõis anda. Selsamal ajal mõistis ta ühtlasi ka juba Ladina ja Kreeka keelt, nii et ta nendes keeltes Rooma ja Kreeka tarkade meistritöösid lugeada ja mõista wõis. Ka tema waliti pea kongressi wõi riigikogu

liikmeks ja jäält Ühisriikide viitsepresidentiks. Kui kõigiti auuväärt Lincoln mõrtsuka käe läbi surma sai, tõsteti endine rätsep Johnson Ühisriikide päris esimeheks. Need mõlemad mehed ei tõusnud madalusest mitte üksnes kõrgesse, vaid nad olivad oma kõrges paigas ka mehised mehed ja saatsivad miljonitele palju kasu. Nende tõstja aga oli kindel tahtmine, agar tüdimata meel, õige enese walitsemine, tubli teguwõim ja tubli töö. „Waewa ja higi eest müüwad Jumalad meile kõikjugu häid asju,“ oli Kreeka luuletaja Epicharmus'e sõna paar tuhat aastat enne Kristust.

Ma wõiksin weel sadasid näitusi elust ette panna, mis imet kindel tahtmine on teinud, aga ka siinsed wähesed näitused räägiwad selgeste ja wägewaste juba küllalt. Nad näitawad selgeste ja kindlaste seda, et iga inimene, kes kehaja waimu poolest terve, kindla ja hää tahtmise waral oma elus suuri sammusid wõib astuda, kasulikuks, kalliks inimeseks tõusta. Esiteks weikestest päale ja pistus ustataw, küll hiljem suurem õnnistus tuleb, kui ja ära ei tüdine tahtmises, hoolsas tegewuses ja ootamises, kui ja auusa meele ja kohuse teelt ei tagane, kui ja oma eluhoonet mitte tuule päale ei ole ehitama ega seemet kalju päale külwama hakkanud ja kui ja mitte päata kana wiisil ilma asjata ühest teist ei aele. „Midagi, mis ilmas suur on, ei ole suurelt päale hakkanud,“ ütles Prantsuse riigimees ja kirjanik krahw de Maistre', ja kuulus usuiša püha Augustinus õpetab: „Soowid sa suur olla, siis ole esiti weike. Tahad sa enesele suurt, kõrget maja saada, siis mõtle esiti madala aluspõhja panemise päale alanduses. Mida kõrgemaks sinu ehitus peab saama, seda sügawamale pead sa temale aluse panema. Õige alandus on iluduse kroon.“ Ara wõta wõõraks, armas noor mees, kui ma siin ka alanduse mehe omaduste jekka toon. Mlandlik meel on just auusameele ja enesewalitsemise wõrse, ta on üks ilusam õis nende

külles. Dige alandlit meel jaadab lugupidamist teiste ees ja lugupidamine on lukuta uks ning tasandatud tee edasi-
saamiseks. Meie esiwanemad ütlesiwad: „Tasane käib
targu, madal märgu,“ ja teise sõnaga: „Kes libedat kan-
natab, see magusat maitseb.“

Kui inimesi õpetataks ja harjutataks, et nad enestele
tarwilise jao hääd tahtmist ja teise niisama suure jao
enesewalitssemist jõuaksiwad kaswatada, siis oleks suur õn-
nistuse töö inimese ilmas tehtud. Näituseks oleks siis hir-
mus joomisehaigus parandatud, mitmed teised pahad kom-
bed, ka wiletsus ja waesus wähenдатud, ühtlasi ka riid
ja tülidgi jne. Palju terwet elukombetega kuulsaid mõtte-
mehi kiidawad teiste pääwooruste kõrwal nimelt ka enese-
walitssemist üheks kalliks pääwooruseks, millest mitmed hääd
hinge omadused wälja wõrjuwad ja mida just mehele tar-
wis on. Mees, kes iseenele üle õigeste walitseda mõistab
ja jõuab, peab kõigis asjus parajat mõõtu, ei lase
ennast tühiste himude tuulest ega aja wigalistest wooludest
sinna tänna ajada, ei meele äritustest ennast wõita ega
pahast jeltist kaasa kiskuda. Ta on iseseislik ja peab
wastu kõigis küsatustes, ja just sel teel tõuseb mehest
mehine mees ja kosub püsiw, segaduseta õnn. Selles as-
jas wõiks ka mitut Cesti meest ilusaks eeskujuks ette
panna; ma tähendan aga ühe pääle. See oli üks waene
aga truu külatoolmeister, mis ameti ta ära andis ja
linnas enesele pisikese poekese asutas. Ta algas oma
kauplemist wahest mõne kümne rublaga ja ilma kaupmehe
ameti tundmiseta, nii et ühed tema ettewõtte üle naersi-
wad, teised pääd wanautasiwad. Aga noor kaupmees oli
kindla tahtmisega ja õige enesewalitsemisega. Kui teda
teised ehk tema enese ihaldused kuhugile kutsusiwad, kus
kopikad kuluwad, ilma et seda tarwis oleks, ütles noor
kaupmees ikka: „mis ma sest saan;“ ei läinud, waid seisis
kõige hoole ja agarusega oma ameti ja asja juures.
Praegu on seesama mees waewalt 40 aastat wana, aga
kaupleb juba tuhandate rubladega, on mitme maja ja ühe

wabrikulise asutuse omanik, on kõige selle juures ka auus ja õiglane inimene ja palju on neid, keda tema oma nõuu ja jõuga on aidanud ja kes teda tänavad. Selle mehe on tema hääd tahtmine, walitsemine iseenele üle ja ta piisikene juhtsonakene: „mis ma sest saan,“ nii kasuliseks ja õnneliseks meheks teinud. Hakatusel oli tema toit küll ainult heeringas ja leib ja ainult wesi tema jook, aga nüüd on see mitmete nende oma, kes teda hakatuses naeriswad oma õllepudelite juures ja mitte ei wiitsinud ega tahtnud ütelda: „mis ma sest saan.“ Lugeja, mõtle järele, ja leiad oma ringkonnast ka wist niisugusid mehi, mis sa arwad, kas ei ole kallid asi, ka nõnda teha, nagu nemad teinud. „Tahtmine on wõimine,“ ütleb üks Bretagne rahwa sõna ja Muhamedi üks juhtsona oli: „Tüdimata püüdjä on Jumala sõber.“ Kui wäga õiged need sõnad on, tunnistawad eemal antud elust wõetud näitused.

Alma iseenele walitsemiseta ei ole inimest, nagu ta sõna tõsisest mõttes olema peab, wõimalik mõteldagi. Shakespeare arwab jeda omadust inimese ja looma wahel kõige tähtsamaks. Kus inimene enese walitsemise ohjad käest ära wiskab, enese himudele oma woli lubab, jääb on ta oma inimliku ja kombeliku wäärtuse ja wabaduse kaotanud. Temal pole oma elus enam inimlist wabat iseseisju ega wõimu ühede wõi teiste eesmärkide poole tungida. Ta on kui kallis, keda tuuled pillutawad, ilma elu mudased wood ühest teist weawad; ta on langenud iseenesele ja inimese feltskonnale. Pääst nähtuse järele wõib ta küll ehk mõne aja kaunist nime kanda, aga wabaks, mehiseks meheks ei saaks teda ka peltsehub ise tunnistama. „Kus Issanda waim on, jääb on wabadus,“ ütleb püha kiri wäga õigeste ja üks Saksa kirjanik Fr. Berthes tähendab: „Minu õige wabadus üksiku inimese juures on enese walitsemine.“ „Kui inimene mitte ei wõi ennast iseenele üle tõsta,“ ütleb Inglise luuletaja Daniel, „siis on inimene küll armetu asi.“ Paulus

õpetas: „Lihameel on surm, aga waimumeel on elu ja rahu.“ Mis see muud tähendab, kui et inimene, kes iseennast ei walitse, waid oma lihaliku meele järele käib, sellega iseennast, oma elu ja õnne surmab. Teises kohas ütleb ta: „Sest kes liha pääle külwab, see leitab lihast hufatust; aga kes waimu pääle külwab, see leitab waimust igawest elu.“ „Tahad ja pörgut täita, siis lase aga oma tahtmist walitsemata sõita,“ ütles kiriku isa püha Bernhard. Need sõnad pole mitte ülemäära usulikus waimustuses öeldud, waid nad käiwad suure, raske tõega otse inimliku loomu ja inimliku elu kohta, näitawad selle suure tõe pääle, kui wäga kallis omadus on inimesele walitsemine iseenele üle. „Enese walitsemine on kõige raskem kunst, aga ka kõige kallim ja tähtsam kõigist woorustest,“ ütleb üks tähtjas sõna ja see sõna on õige. Goethe küsib: „Mis sugune walitus on kõitidest kõige parem?“ ja kostab: „See walitus on kõige parem, mis meid õpetab iseendid hästi walitsema.“ Mis sugune suur sõna suure tõega! Kreeka kirjanik Plutarch ütles Rooma keisrile Trajanus'ele: „Lase oma walitjust algada oma enese rinnas ja pane selle juures põhjaks seda, et oma enese himusid ära wõita.“ Keegi pole sündides meister, ka oma enesewalitsemises mitte. Ükski hingelil wõim meie sees ei saa muidu kindlaks ega suureks, kui hoolsa harjutamise waral. Seepärast on see ütlemata kallis asi, kui inimesi kõige paremal wiisil enesewalitsemisele õpetataks. Kõige suurem inimese waenlane waritseb enamiste inimeses eneses. Minult see, kes iseenele ära wõidab, on mees. Siin tuleb jälle meelde Garfieldi sõna: „Kõige esiti pean ma enesest ühe inimese tegema jne.“ Kirjanik Dollmer kuulnud ühte Schottlast, kes enne joodik olnud, järgmisi sõnu ütles: „Raskümmend kahetsa aastat pidi minu hing minu juures wahi pääl seisma, et minu jänu fangete jookide järele tagasi tõrjuda; see oli esiti raske, aga wõit jäi paremale.“ Küll oleks selles samas asjas ka paljudele teistele farnast tüdimata wahti waja. Enesewalitsemise wõim on mehele wäga mitmesugustes

asjades ja juhtumistes waja. Kui väga palju kahjulisi tüli-
sõdi jääks tõusmata ehk saaks aegjaste lämmatatud, kui meie
endid õigeste walitsjeda mõistaksime. Kord otsis üks jõe
noor inimene kõigiti auusameelilise mehe Wiilip Sidneyga
tüli, tahtis teda püstoli pääle tulemisele awateleda ja läks
wiimaks nii kaugele, et ta temale palesse sülitas. „Noor-
mees,“ kostis seepääle Sidney rahulikult, „kui mina Teie
werd oma südametunnistuse päält niisama kergeste wõiksin
ära pühkida, nagu teie süлга oma pale päält, — sel samal
filmapiulgul oleksite teie surma oma.“ See ei olnud enam
ainult enesewalitsjemise wõim, see oli ka kõrge mehemeel, nii-
suguse wastu ennaft nõnda näidata, nagu oleks tema kartlik.
Kui väga paljud wõiksinwad selle mehe kostusest hääd õpetust
wõtta, sest paljudele, ehk õigem ütelda, meie kõigile, on just
meie auusse puutumine kannatamata raske. Kui meie seda
juhtub, ei jõua meie kõige päält oma pisikest keelekest mitte
walitsjeda (ajakirjanikud selle asemel mitte oma sulge).

Geesti wanasõna ütleb: „Lihane keel lõikab luuse kaela“
ja üks teine sõna: „Palju hukkawad tuli ja mõõgad, aga
weel enam keeled.“ „Targa mehe suu on tema südames,
aga halbi süda on tema suus,“ kirjutab tark mees Salo-
mon ja Geesti wanasõna ütleb seda pisut teisiti niisama
hästi: „Sullul sõnad huule pääl, targal hammaste taga,“
ja weel: „Hoiu suu kinni, süda jahtub ära.“ Kreeka tark
Pythagoras ütleb ka hästi: „Ole wait, ehk räägi mi-
dagi, mis parem on kui wait-olemine.“ Prantslane La-
cordaire ütleb selles samas asjas õige sõna: „Rääkimise
järelle on maailmas kõige suurem wägi vaikimisel.“ Rootsi
kirjanik, naesterahwas Friederika Bremer, palus: „Su-
mal hoidku meid sõna hukkawa wägewuse eest!“ „Suur
jagu kahjulisi protsessiisid ja ka suur jagu sõdasid oleks
pidamata jäänud,“ tõendab Inglise kirjanik Hardy õigu-
sega, „kui keelt oleks walitsatud, ehk kui selle asemel, et
ikka inimestest räägitakse, asjadest ja mõtetest räägitaks.“
Teises kohas ütleb seesama mees: „Meie oleme eneste
jaatuse meistrid nii kaua, kui meie ise eneste meist-

rid oleme.“ Et nüüd sõna sagedaste suure tüli ja tule teeb, ärgu sellepärast keegi veel oma suud tummana sulguma hakaku. Dige sõna õigel ajal on kallim kui kulb.

Et hää tahtmise, enesewalitsemise ja tüdimata meele juurde, kui nendest õiget õnnistust tulla wõib, ka tublit te g u w õ i m u tarwis on, siis peatame selle wiimase juures veel natukene, ehk eemal küll juba tööst rääkijime. Kui ja tahab, et sinu asi ja töö õnnistust peab leidma, siis ära tee midagi hooletumalt ehk nõnda ütelda poole jõuuga wõi uisapäisa. Iga asja, iga ettevõtte kallal tee tööd kõige jõuuga, kõige hoole ja usinusega, siis on, usu seda, sinu ettevõttel õnnistust. Juba Paulus juhatab meid niisugusele õnnerikale töötegemisele, kui ta ütleb: „Ja kõik, mis teie wõtate teha, seda tehke südamest, nõnda kui Issandale ja mitte inimestele.“ Muidugi peab iga ettevõtte juures enne algamist teraselt järele mõeldud olema, kas see üleüldse minna wõib, kus ja kuidas see ehk paremate wõiks minna ja kas sinu wõimud ka su ettevõtte kohta omased on. On nad omased ja oled sa oma ettevõttes õige koha walinud ning täidad oma töö tarwituse järele enese ülesannet, teed tööd kõige hoole ja jõuuga, siis ole julge, ja saad oma tööst rikast õnnistuse hallikat üles tõusma nägema. Just teie takistuste wahelt tõuseb see hallikas, kui sa ei tüdine. „Tõutatud kallis Kanani maa on ikka jälal pool kõrgeid mägesid,“ nendest piame üle minema.

Üksigi inimene ei peaks töö ja tegewuse asjus ilma mistisuguse sihita olema. „Kui sul pole ühtegi maja,“ ütleb M a n t e g a z z a, „siis korja enesele ühe ebitamise tarwis kiwa; kui sul pole kiwa, siis tee enesele plaani paberigi päale: Igaühel peaks enese mõtetes mistisugust plaani, mistisugust sihti olema.“ Töö enese kohta tähendab seesama mees: „Kui inimene oma enese jalgade pääl seisab, iseseislikult süüa ja juua wõib, ikka peaks ta siis töölabida käes hoidma, kuni eluõhtuni sellega tööd tegema ja wiimsel tunnil jätku ta see tööriist oma wennale, oma

pojale, kes temale wiimse hingamise aseme teeb." Selle juurde sünnib väga hästi *Ravizza* tõe-rilas sõna: „Pääle hää käekäigu annab töö kehale terwist ja hingele wäge.“

„Ma ihaldaksin enesele üht weikest aeda,“ ütleb Prantsuse kirjanik *Biktor Hugo*, „et selle sees tööd teha ja ilmotjatust saada oma hinge ihale ja mõtetele. Minu jalgade ees, mida ma külwada ja lõikada wõin, üle minu kõrgel, mida ma uurida ja mille üle järele mõtelda wõin. Lilled pää pääl ja tähtis taewas kõrgel üle minu.“ Misjulgune suur sõna! Töö, rõõm ja paleus, tahab ta seega ütelda, ehk weel lühemalt, töö ja paleus. Umbes seefama, mis *Mantegazza* oma pääwoorustega tähendas — ka töö ja paleus.

„Suudid tüdinesiwad magusast mannaist ära,“ ütleb *Italia* kirjanik *Guerrazzi*, „sest taewas kinkis seda neile ilma waewata ja palju. Leib on inimesele ikka armas, sest et ta seda töö läbi saab.“ Kui hästi mõistis juba wägew ja rikas kuningas *Salomon* töö õnnistust tunda. „Töötegi uni on magus, olgu ta pisut ehk palju söönud,“ ütleb tema, „aga rikka suur wara ei lasje teda magada.“ „Ilma tööta pole ainuski pühapäewa,“ ütleb *Inglane* sagebaste ja armastab tööd kangeste. Neil wõib jelles õigus olla. Ilma tubli teguwõimuta ja tubli tööta oleks *Inglise* rahwas suure inimese ilma perekonnas niisama tähtsuseta ja weikeseks jäänud, nagu nende kandja faarekene kõige suure ilma kohta weike on. Ilma töö armastuseta ja tööta on elu ainult piina elu, wangi elu, on surm elu kaju all. *Jeremy Taylor* ütleb väga õigeste: „Elu ilma tööta on elawa inimese surnuhana sarnane, sest et tööta oleja inimliste kui ka jumaliste asjade kohta niisama kasuta on, nagu oleksgi ta surnud. Ta elab ainult, et oma kallist wara, aega, raisata, ja ta sööb õnnistust, mis maa ja teiste töö annab, niisamuti ilma tajumata ja tuluta, nagu hunt ehk putukas. Tööta elu on kõige suurem raisamine maailmas.“ „Hooletuse läbi langeb maja ja läte laisuse läbi kukub maja kofku,“ on *Salomoni* õpetus ja üks meie

aja kuulus usuõpetaja ning ka ilmaliste teaduste professor Barrow kirjutas: „Teadusi ja tarkusi saada, ilusaid eluvoorusi, rahulist meelt, kannatust ja parajuse pidamist kõigis asjus omaks võtta, selleks on tarwis tööd ja waljust iseenele wastu. Usinus ja hool töös on auusama, kõrgema loomu ja aadeliku hinge tunnistâht. Ta näitab, et usin, hoolas inimene mitte pole iseenele juures rahul madalate korratumate asjadega, waid et ta kõrgema, kaunima oleku poole tungib ja et tema auusal wiisil, wahwa ja tüdimata meelega, oma enese wäe wõimul, takistustest ja raskustest tähele pane mata seda kaunimat kätte saada ja korda saata püüab. Ta annab tunnistust ühest südamest, kes mitte ei wõi seda kannatada, et teiste tööst wõi toetamisest ennast üles pidada, oma ülespidamist ilmast warastada, nagu putukas awalikust wiljawaljast. Keegi inimene ei wõi nii kaua täielist rahu ega rõõmu eneses tunda, kui tema töö ja kohus alles tegemata ja täitmata tema südametunnistuse pääl seisab. Alles siis, kui tema enese kohase töö ja kohuse on teinud ning korda saatnud, tunneb tema elust õiget rahu ja rõõmu ja alles siis maitseb temale toit ja pühapäew ning puhkamise aeg, sest — „töötegija uni on magus.“ „Töö walmisjaamine, töö lõpp, on õnnetundmise tempel.“ Üks meie wanaõna ütleb: „Tööl on wiha juur, aga magus wili,“ ja üks India rahwa wanaõna on selle sarnane: „Nagu tuli kustub õli lõppemisega lambi küllest, nõnda kaob töö lõppemisega õnn elust.“

Ma pole mitte sellepärast tööst nii pikalt kirjutanud, et ma ehk seda rahwast, kellele kirjutada tahan, laisaks arwaksin. Ei, sest asi ei ole nõnda; küll aga on neid meie seas suur hulk, kes töö kõrget wäärtust ja õnnistust õigeste ei tunne, tööd nagu koormaks ja nuhtluseks peawad ning siis mitte tõsise hool ja truudusega tööd ei tee, seepärast ka õiget õnne tööst ei tunne ega õnnistuse hallikat oma tööga enestele awada ei suuda. Sellepärast kirjutasin tööst rohkem. Töö, parajamõõduline ja hoolas töö, on kõige meie elu ja õnne alus, meie terwise ja meie hinge wärskuse ning puhtuse karastaja ja hoidja. Nagu jooksew wesi ikka selge ja wärskse seisab, seisaw

lomp aga haisma ja mädanema läheb, umbes nõnda on ka lugu töötegija ja tööpõlgaja inimesega. Ja nagu rooste seiswa raua pääle heidab ja teda süüb, nõnda heidawad mitmesugused halbduused ja halwad himud ka seisja, laisa inimese hinge külge, süüwad ja rikuwad seda. Üks Mainzi linna piiskop ütles: „Inimese süda on nagu westikiwi. Lased ja temale teri pääle, siis õõrub ta neid jahuts; ei lase ja temale teri pääle, siis õõrub ta ka ikka, aga iseennast.“

Juba waratselt, noorelt on waja tööd armastama ja aega tööd pääle ära kulutama hakata. „Meie peame ruttama, põgenewaid minutisi kinni püüdma ja nendest warandusi wälja meelitama, enne kui nad igaweste meilt kaowad,“ ütleb S m i l e s. „Nooruses on tunnid kullased, kesk eas hõbedased, wanaduses wasksed. Kes 20 aastaga midagi ei tea, see ei tee midagi 30 aastaga, sel pole midagi 40 aastaga.“ Ma tunnen kahte noortmeest, kes endid maailma kõige auusamate meeste ja kõige kõrgemate wainude hulka tahawad ja armastawad arwata ja kelledel oma jagu auusat meelt ja mõistust ka on, aga päris kõige auusama, terwema tööd, põllutöö kohta ütlewad need mõlemad „suured“ mehed, nemad ei olla nii lihtsa tööd tarwis süündinud, wahel ka seda, nende keha terwis seda tööd ei kanda. Üks nendest noortest meestest tahtis kui üks kõige suurem kirjaniik ja teine kui kõige suurem tehnikus maailmas hiilgada. Et nad aga kumbgi seda olla ei jõudnud ega ka jõudma ei saa, ja et nad eneste wõimude kohalisk põllutööd enestele halwaks pidasiwad, siis nähti neid enamiste selili maas pool näljas suurt kirjaniiku ja suurt tehnikust tegema. Nende meeste mõte ja arusaamine tööd wäärtuse ja tööd auu kohta ei olnud mitte õige ega selge, ehk nad muidu küll kiiduwäärt inimesed on, sest wäga palju auusat tööd, mis igale inimesele omane, on ka mujal kui kirjanduse ja tehnika põllul küllalt. Rahulik tööd on õigele mehele parem kui juur auu, wara ja wõimus. Ma wõiksin suure hulga suuri mõttemehi ja waimuwürstijid ette lugeda, kes waimutööd kõrwal iseäralise rõõmuga just põllutööd tegiwad ja seda iseäranis auusaks ja hääks tööks

pidasivad. Kudas tohikime siis meiegi teda alatumaks arwata, kuna ta päälegi meie õnn ja auu on.

Sigel mehisel mehel ei wõi ka wapper mehemeel, auulit julgus ja südidus puududa. Ka neid omadusi on tarwis, ja mitte aumega uhkuseasjaks, waid just tarbeasjades elutee pääl. Elu pole mitte naljamäng, mitte pehme unepadi, waid ta on wõitlemine meie kohuste ja ülesannete täitmiseks; ta on lahing, mis wahwaste läbi wõideldud tahab saada. Ka pühakiri tunnistab seda sagedaste, et elus palju wõitlemist ja kannatamist tarwis ja et „meie ülem asi on waew ja wiletsus,“ nagu Dawet tähendab. Ka elu ise tunnistab sedasama. Edeste elama tähendab selle järele, mitte fergemeelselt, mitte mängides, mitte unistades, waid mehiseelt, tõsiselt oma paiga pääl platsis seisma, ja selleks on ka julgust, südidust ja mehemeelt tarwis. „Aulikul julge, hääs tahtmises wägew ja ei ial kohusetee pääl wankuma,“ oli ühe muistese Daani kangelase sõna, mille järele ta ikka käis ja elas. Üks teine mees, Satorius, ütleb: „Mees, kessel mehiseust ja mehe auu on, tohib ainult aauga wõita ja ei wõi wäheste kõlbdusegaga abinduusid ka siis mitte toeks wõtta, kui ta hädas ja wiletsuses surmaga pale pale wastu seisab — kui tal elu tuleb jätta,“ tal peab nii palju mehe meelt ja julgust olema.

Weikesel Dawetil oli julgust ja waprast mehe meelt wägewa Kõljati wastu wõitlema minna ja ta wõitis tema ära, päästis oma rahwa. Waene talu neiu Johanna d'Ark waatas nuttes ja kaebades oma isamaa õnnetuse ja häda pääle, aga sellesjamas õrnas, pehmes neiu rinnas wõis ka nii imewäärt wahwus ja julgus asuda, et ta mõõga ja sõjalipu kätte wõttis, waenlased puruks löi, Prantsusemaa päästjaks sai.

Agaford ei ole aga just mitte niisugust julgust ja wahwust waja. Palju sagedamalt on meil julgust ja wahwust waja otse iseeneeste, oma saatuse, wendade ja sõbrade wastu, wahest ka waenlaste wastu j. n. e. Siin oleks waja iseennast wahwusega ära wõita, jääb oleks julgust tarwis wennale wõi sõbrale sõnakene tõtt ütelda; jälle jääb tuleks saatusele wahwusega wastu seista, mitte ennast tema alla heita lasta j. n. e. Üks Amerika

neiu ütles ühele noorele mehele: „Teie küsite mind, kas ma ei võida teiega abielusse astuda? Ma kostan Teile, et ma seda wõin. Ja, ma wõin minna ühele mehele, kes igal kuul enesele ise tüdrukut armastajaks otsib. Ma wõin ühe mehe naeseks saada, kelle ülem amet see on, teatrite ja kirikute uksede ees iga väljatuleja üle hirwitada, joogimajades kaarta mängida ja pudelisi tühjendada. Ma wõin üht meest kofida, kes ennast oma wanast isast toita lasseb, sest et ta ise tööd teha ei wiitsi. Ma wõin ühe mehe kihlusid wastu wõtta, kes ennast sellega kiidab, et ta oma hää rätsepa abiga kofide neiude südamed ära wõita. Üht niisugust meest wõin mina küll mehiks wõtta, aga — ma ei taha mitte.“ Sellest julgest, wahwast neiust wõiksiwad ka mõned meie neiud õpetust wõtta ja mõnes parajas paigas iseenestele ja oma südame santijatele ütelda — ma wõin, aga — ma ei taha. Tehtaks nõnda, siis ei saaks mitte nii palju abielusid hädaeluks, nagu ilma elu seda näitab.

Kui sagedaste tuleb seda ette, et meie ka eneste sõpradele ja wendadele ühes ja teises asjas jah sõnaga järele kiidame, kuna südames teisiti mõtleme, ehk et meie oma suu nende elu ja tegude kohta sääl kinni hoiame, kus sõbralik mõistlik tõejõna tulus, parandaw wõiks olla. Ja, mehijust, wahwust, julgust on wähe. Nõnda nimetatud „suur pagan,“ kreeka tark Aristoteles, on omal ajal mehijest auusameelelijest mehest ühe pildi maalitud ja ehk ta seda küll enam kui 2000 aasta eest tegi, on see mehe-pilt siiski praegu niisama õige kui oma andja jule alt tulles. „Auusameelne mehine mees,“ ütleb tema, „on õnnes kui ka õnnetuses ikka õige mõõdupidaja. Tema saab teadma, kudas ta oma ülenduses ja kudas oma alanduses olema peab. Tema ei saa tõusmisest ega wõidust üles puhutud, langesmisest ega alanemisest aga ka mitte maha rujukud. Kimbatuse kohtajid ei otsi ta, aga ta ei wäriks ka nende pärast ega pea suurt hoolt nendesse langemise eest, sest üleüldse on wähe asju, millede pärast tema muretseb. Kui ta tõsist suurust näeb, tunneb ta selle üle imestust. Auutundmuse külge puutumisi ei pane ta suuremat tähele. Enese ega teiste üle ei räägi ta,

sest ta ei ihalda mitte ise kiidetud olla ega taha teisi laita. Tühiste asjade pärast ei kaeba tema, ega ihalda kellegilt abi."

Baar järgmist lookest inimliku meele kõrgusest ja wahwusest on sõnade poolest õige weikesed, aga ma mõtlen, et ükski neid muidu lugeda ei saa, kui et iseäralised kallimad tundmused südast ei liigutaks ja waimustuse pisarad filmi ei niisutaks. Pariisis oliwad töömehed ühe juure maja ehitamise juures wiindama korra kallal kõrges telingute pääl tööl. Korraga langesiwad nõrgaste tehtud telingud puruks, töömehed kukkusiwad alla ja saiwad surma. Ainult kaks meest jäiwad üles ühe waewalt pidama puu külge käte jalgadega rippuma. Puu ragises, wäänus alla poole ja selgeste oli näha, et ta kahe mehe all kohe peab lahti karkama, „Peeter“, ütles puu külles rippuja wanem mees nooremale, „lase sina lahti — mina olen perekonna isa!“ „Õige,“ kostis Peeter, „ma nägin eile, sul oli kolm last ja naene — mõtle minu wana isa pääle.“ Nende sõnadega laskis ta lahti ja oli järgmisel filmapilgul all maas surnud. Oma surmaga andis ta ennast perekonna isa päästjaks, kes ka tõeste päästetud sai. Järgmine lookene on naesterahwast: Ühel päewal tuli üks kaupmees poest kodu ja tunnistas oma abikaasale meeleheitlise murtud südamega, et ka see nende warandus nüüd olla kadunud, mis neile hilisest laewaõnnetusest weel olnud järele jäänud. Kohtuametnikud tulnud kirjutanud nende poes kõik wimase kauba raasru üles, pannud pitseri alla ja see saada müüdüd. Kõik olla kadunud. Tema naene waatas natukene aega sõna lausumata tema otsa ja küsis siis rahulikult: „Kas kohtu ametnikud ka sind ja mind saawad ära müüma?“ — „Ei!“ — „Kudas wõid sa siis nii trööstita olla ja ütelda, et kõik on kadunud? Kõige kallim on meile ometi jäänud — sinu mehe auu ja minu naesterahwus. Ainult selle oleme kaotanud, mis eneste hoole ja tööga oleme saanud ja seda on wõimalik jälle saada. On meil ometi jüda ja pää õige paiga pääl.“ Õnnelik, üle kõige õnnelik see mees, kellele niisugune naene toeks on! —

„Ainult julgus ei seisa mitte selles,“ ütleb Jean Paul, „et raskustest ja õnnetustest pimesi üle waadatakse, waid selles,

et nendest kõrgem, wägewam oldakse nähes ja et nad nõnda ära wõidetakse.“ Niisugusid auuliku julgusega wahwaid mehi on ajalool tuhandeid ette näidata, ja et neid on, see on maailma ja inimese soo suur õnn. Mis oleks saanud tõeteadusest, mis Kristi usust, kui nende tunnistajatel poleks julgust, wahwust, mehemeelt olnud, surmani oma õpetustele truult jääda, ka piinas, wangis ja surmas oma hingetõtt tunnistada? Nende wahwus, mehemeel, kõik ära kannatada, oli nende õpetuste ja usu kinnitaja, wägi ja tõstja. Suur, jumalik peab olema see tõde, mis julgust annab, kõige raskemat piina ära kannatada ja ka surmasse minna. Ja tõeste, palju parem, palju kasulikum on surm, mis midagi suurt asja korda saadab ehk tõtt kinnitab, kui elu kasutumas, tühisest lustis.

Ustume weel natufene alla igapäewasesse elusse: Maja oli süda uneajal põlema läinud. Rahwast jookkis ümberringi linnast õnnetuse paiga juurde murrus kofku. Kui tuli juba wägew oli, tuli wiimaks üks selle maja elanik, üks ema, kes külas pidul olnud. Põlewa maja juurde jõudes küendas ta: „Mu laps, mu laps!“ ja langes pool minestuses maha, sest last ei olnud kuskil näha. Kellegil ei näitnud julgust ega mehemeelt olema, põlewasse majasse minna ja last päästa katjuda. Wiimaks juhtus sellesama maja peretütar ahastawa ema juurde, ja kui ta kuulis, et selle ema laps alles põlewas majas oli, wiskas ta enesele ämbriga wett kaela, jookkis wastu akent, lõi selle puruks, hüüdis pritsimehele: „lase minu pääle!“ ja siis kadus ta läbi akna tuppä ära, mis osalt juba põles. Pritsimees lastis temale läbi akna järele, nii kaugele kui ta wõis, nii et neiu ühtlasi wees kui ka tules oli ja nõnda lendas ta lähemal filmapilgul jälle aknast välja — laps käes. Tule märkigi ei olnud ta külge saanud, ehk ta küll osalt läbi tule kinnud. Waewalt paari aastane laps, kes palawas juba minestusesse jäänud, ärkas väljas elusse. —

Kui ma laps olin, tundsin ma üht hirmsa wihaga meest, kes, kui ta wihane oli, koledaste oma lapsi pekksis, ka siis, kui laps midagi paha ei olnud teinud. Kord oli ta jälle õige wihane, tõmbas rihma wöölt ja hakkas oma õnnetumat last

sellega hirmsaste peksma. Poisike siples ja kisas tema jal-
gade ees maas nagu ussike, kui rasked löögid rihma raudse
pandlaga tema waewalt kaetud keha wastu käiswad. Teine
poisike, ühe teise isa laps, ei wõinud seda kannatada, kargas
wahaale, et pöörast inimest keelma püüda. Peksja sai, weel wi-
hasemaks, wistas nõrga kaitseja kaugele minema ja nuhtles
edasi. Silmapilk aga kargas eemale wisatud poisike maast
üles, jooksis ja laskis nuttes ning paludes meeletuma isa õn-
netuma ohwri pääle, pigistab oma nõrgad käed kõwaste selle
ümber ja kisas niiuguse palwe häälega, et süda peaks lõh-
kema: „Ära löö teda!“ Weel käiswad paar plaksu ühtlasi
päästja kui ka päästetawa pääle ja siis oli see nõrk lapsukene
oma wahwusega meeletuma peksmise ära keelma ja hirmsa wiha
waigistama jõudnud. Ja seda wõis laps.

Kõik pole mitte õige wahwus ega õige mehe meel, mis
maailmas selle näo all näidata püütakse. Mõnedgi ini-
mesed on suuga ja keelega siis ütlemata wahwad ja mehised,
kui nad neid inimesi ega sarnasid asju just ei näe, millede
wastu nad oma wahwusest rääkida armastawad. Aga kui
nad neid näewad, kui midagi ette tuleb, mis wahwust ja
mehisust täieste tarwitab, siis — anna Jumal häid jalgu!
Siis nad pugewad, siis nad tänawad õnne, kui aga weel
nurka saaks, ja ainult nurkadest on neid siis leida, nii
wagusalt, nii aralt, et tulgu ja murdu wõi kas ära.
Wahwust, mehemeelt kusgil. — Pijut teist seltsi ebamehisust
leiame niiuguste ülespuhutud auwahnete meeste juurest,
kes endid igale poole paistwamatesse paikadesse armasta-
wad ette toppida, kus wähegi arwawad wõima tublideks,
mehisteks meesteks endid wälja näidata. Et nad seda aga
ikka tühiste ja wale abinõuudega püüawad, siis jõuawad
nad ehk küll nii kaugele, et rumalad ja halb'id neid mehisi-
teks meesteks peawad, aga kaugeemale ka naljalt mitte. Mõist-
litum hull, sagedaste ka suurem hull, saab nendest aru ja
arwab neid õige hinna alla, ei pea neid mehisteks meesteks.

Nagu mitmed teised kallid waimuwarandused, nii on ka
õiguse- ja tõearmastus paljude inimeste juures

odawaks asjaks saanud. Ja ometi, mis on inimene, kes õigust ei armasta, tõtt pühaks ei pea! Mis on see mees väärt, kes nende wooruste vastu elab? Wiletsamat looma päikese all ei saa olla. Inimestel on küll kõigil oma inimlikud nõrkused, ühedel enam, teistel vähem, aga tõtt ja õigust armastada ja tõeteel truuste käia püüda, selle wõimu on Looja igaihele annud. Kellel seda ei ole, see on ise selle enesest ära heitnud, ehk see on temast kaswatamise läbi ära heidetud ja ta on wiletsaks inimeseks saanud. Riidelda ei wõi meie selles asjas eneste kohta küll keegi, küll aga wõime eneste juures teraselt järele walwada, et meie tõe ja õiguse vastu pattu ei teeks. Meie palustame tõe vastu oma püüetega, tegudega, kombetega ja sõnaga. Hammusta ennem oma keel katki, kui et sa teades tõe wasta räägid. Rõike seda rääkida, mis tõsi ja õige, pole meile küll kohuseks ja kõige tõe rääkimine pole ka mitte kasulik, igaford ka mitte wõimalik, aga küll on see meile kindlaks kohuseks ja ikka ka wõimalik, seda mitte õigeks ja tõeks liita, mis meie teadmise ja tundmise järele tõsi ja õige ei ole. Waitolemine on kõiges maailmas lubatud. Tõde peaks meie südamele nii kallisk, nii armastatav olema, et meie teades ennast temast ära pöörda ei wõiks. „Nõudkem tõtt armastusega,“ manitseb Paulus, ja teises kohas: „Seepärast seiske ja teie niuded olgu tõega kui wõõga ümber pandud, ja ehitage endid õiguse raudriidega.“ Aga seda on wähe. Snn weel maailmale, et süisgi ka mehi on olnud, kes tões on seisnud ja tõtt tunnistanud piinani ja surmani. Selle läbi on tõetempli puhtus ja pühadus alles hoitud, ja see, nende truiksäämine, on äratajakaks ja ajajakaks, et see tempel uutest tunnistasajatest tühjaks ei ole jäänud ega saa jääma, et igast ajast ja põlwest uusi ohwritoojaid tema altariile lähineb. Küll on suur hulk tähtsaid, wahwaid tõeauustajaid juba aastasadanded ja tuhanded surnud, aga ka oma haudadest räägitud nad maailmale weel wägewaid tõesõnu ja kutsuwad enestele jüngrid, sest tõde ei sure. Olgu keha küll

põrmuks saanud, olgu ta tuhaks põletatud ja tuultesse ehk jõgedesse laiali puistatud, aga waim elab edasi järeltulejates, äratab, kutsub, waimustab, kogub igal ajal uusi jüngrid nende jälgedesse astuma, walgustab, õpetab maailma, wististe weel juurema mõjuga kui nende elu ajal, olgu ka, et see igas asjas awalikult just nähtaw ei ole. Kas ei ela ja hinga näituseks Pauluse waim praegu weel kõige kristliku ilma pääl, seesama terve, elustaw ja karastaw waim, milles tema ligi 2000 aasta eest õpetas, kirjutas, wõitles ja paganate sekka kogudusi asutas? Kelle sõna ja töö nii kauaks alles ja elawaks wõib jääda, see peab tões tööd teinud ja elanud olema, sest tões on elu.

— Tõe armastaja J. Pym ütles oma kannatuses enese kahetsejatele: „Parem on, et mina kannatan seepärast, et ma tõtt räägin, kui et tõe kannataks seepärast, et ma seda mitte ei räägiks.“ Meie Lunastaja ise ütles: „Jääge tõe sisse“ ja teises kohas: „tõe saab teid wabaks tegema.“

Kui wäga ilus, kallis hingewara on ka hääduš, inimese armastus, ka astundlik hooliw süda! Häädušst asub oma jagu küll ka kohusetäitmises, jumalafartuses ja meeleanuwuses, milledest juba rääkisime, aga ometi on hääduš ka üksikult ja iseenesest wäga palju wäärt. Kurjuselt, hoolimata meelest, õelusest waba, tõsise südamehäädušega ehitud kõiges elus, hääduš tegema hääduše pärast igas kohas, kus seda tarwis ja kus iganes wõime, eks see ole ütlemata kallis ja armas! Kõige suurem hääduše õpetaja ise õpetas: „Tehke hääduš ka neile, kes teid wihkawad.“ Kreeka luuletaja Mekeander ütles häädušest: „Minult iseenešele elama, tähendab mitte elama. Kui ja misgiguse waga ja püha teo teed, ole julge, sest sa tead, et Jumal ise sellest oša wõtab. Rikas süda on pääasi, mis inimene tarwitab.“ „Kellele päewad tulewad ja lähewad,“ ütleb üks weel wanem India rahwa wanašona, „ilma et tema häätegemises usin oleks ja ise elušt hääduš tunda suudaks, see ei ela mitte, kui tema ka hingab, nagu sepa lõõts.“ „Kes ainult enesele elab, ei ole elu wäärt,“ ütleb

Metastasio, ja et inimene hää olla ja hääd teha wõib, selle kohta tähendab Dante: „Kõige kõrgem hääduš, Jumal, löi inimese häädušele hääks.“ Kes nii laisk wõi nii hoolimata on, et tema ennast häädušes ei taha, ei wiitfi eemale harjutada, see olgu selle pääle kindel, et tema ka enese wastu teište poolt nii palju häädušt ei leia, nagu tema süda ihaldaks, nagu inimese hingele tema loomu järele ta õnneks tarwis ja omane on. Olgu sina teise teenija ehk teište peremees, naese mees ehk mehe naene, kui sina sellest midagi ei küši, kas sina neile hää oled ehk ei, kellel a s ja on sinust häädušt loota, ära waewa siis ennast selle lootusega, et sina nendelt enesele soowitawa mööduga häädušt ja armastust saakšid. Seda ei ole. Urge eksiige. „Mis mööduga teie möödate, sellega saab ka teile möödeta.“ Hääduš on õnnelumal ilusamast taewast. Tal mud'is seisab: „Iga häätegu, mis inimene teeb, toob ühe hää ingli alla tema kõrwale, kes ialgi temast ei lahku.“ Niisama õige on ütelda, et iga pahategu paar kuradit oma tegija kannule kutsub, kes teda järelijätmata weawad ja eeskawatad uutele pahategudele. Selle järele on ühel Arabia wanafõnal põhjust küll ütelda: „Üks pahatõõ on palju, tuhat hääd töõd wähe.“ Üks Prantsuse waimulik mees, St. Pierre kloostri abbe, kes Voltaire ajal elas, tegi waestele, haigetele ja õnnatumatele arwamata palju hääd, kulus tas kõik oma suure waranduse häätegemiste pääle ära, ka palju oma aega ja terwist, aga siiski oli ta oma südamis nii õnnelik, et ta ennast maailmas kõige õnnelikumaks inimeseks arwas. Oma kahesakümmemas eluaastas ütles ta: „Kui elu on wõidulooši mäng õnne pääle, nagu arwatakse, siis olen mina kõige suurema looši wõitnud.“ Kui ta jurmawoodi pääl haige oli, küšis Voltaire temalt, mis tundwat tema süda nüüd? „Just nagu hakkaks ma praegu maale reisi pääle minema,“ kostis haige ja selles rahulises tundmuses ta suri. Tema risti pääle pandi need sõnad: „Tema on palju armastanud!“ — Armastage üksteist, olge hääd, on weikene sõna, aga siiski nii suur ewangelium,

et selle läbi ilma wõiks ümber muuta. Üks India rahwa wanafõna ütleb: „Ei ole midagi, mis ei wõi korda jaata häädufe läbi; seepärast on hääduf igal ajal kõige wägewam.“ Teine sellesama rahwa wanafõna on: „Tõfine õnn igaühele seisab selles, õnnelikuks teha.“

Tõfine hääduf ei ole ialgi hää ega tee hääd selles mõttes, et seda enesele jälle tagasi tasutud saada, waid tema on hää ja teeb hääd ainult sellepärast, et see tema hinge seespidine armsam fund on, et tema seda hääks tunneb, et ta hääduft armastab, et tema muidu iseenesega rahul ei wõi olla. Niisugune inimene tunneb häätegemisest enesest oma südames ka palju kõrgemat õnne kui ühestgi wälispidisest tasumisest, mida ta ei kannatagi. Kuulsime juba, kui õnnelikuks suur häätegitaja St. Pierre abbe ennast tundis. Kõige kallim, tõsisem inimese rikkus on siis see hääduf, mis tema oma südamest teistele osaks saada lasseb, sest see teeb õnnelikuks teda ennast ja tema ringkonda. „Tee teistele, nagu sa tahad, et sinule tehtaks,“ on otjatu suur elutarkuse õpetus.

Aga häädufjel olgu ka oma piirid. Elu toob meile niisugusid tundisid küllalt, kus hääduf mitte ei pruugi enam pehme, tasane hääduf olla, kus ta seda olla ei tohigi. Meil on õigus ja kohus, sääl karedaks, pahaseks jaada, kus walskust, nurjatust, õelust jne. näeme. Tõsise tundliku südamega mees ei wõi nimetatud halbu omadusi ilma paha tundmuseta näha. P e r t h e s ütleb: „Inimesega, kelle meel pahaseks ei wõi jaada, ei tahaks ma midagi tegemist teha.“ Kui paha tegu ja paha elu meile mitte ei jõua paha tundmust anda, siis pole meie tõsised paha põlgajad ega ole meist siis ka õiget paha wastu panejat. Mis tegi meie Issand, kui kõige suurem häädufe õpetaja ise, sarnases asjas? Piitsa wõttis ta ja pekkis templi teotajad templist wälja. Ainult pehme hääduf on tõsise elu karedustele ja pigistustele ka nõrk wastu pidama, hõlpsaste wõib ta saada jalgade alla aetud. Üks Afghanlaste wanafõna ütleb: „Ära ole wäga magus, siis jõowad teised sind ära; ära

ole ka väga kibe, siis nad sülitavad su pääle.“ See hari-
mata Asia rahwa sõna võib ka haritud ilmas häädele ja
pahadele hõbe-õpetuseks olla.

Häädusega kõige lähemas ühenduses seisab inimese-
armastus ja kaastundmus. Nagu häädus, nõnda
on ka armastus ja kaastundmus taewainglid, ja taewa
õnnistus käib kõikide nende jälgedes. Südamel, mis ar-
mastusest ja kaastundmusest tühi, ei puudu mitte ainult
hingelik, kosutaw soojus, vaid ta on kui jäätomp, mis
külma õõgu enesest oma ümbrusesse välja õõgab, mille läbi
iga tundlikum süda ennast temast nagu vägisi tunneb eemale
tõrjutama. Ta on elurõõmu ja õnne sünnitamiseks külm,
furnud. Maailm oleks koletu furnuhaud, kui kõik süda-
med ilma kaastundmuse ja ilma armastuse ja oleksivad,
kui keegi ei tunneks teise hädaast kurvastust, keegi teise rõõ-
must rõõmu. Mantegazza ütleb: „Kõige ilusam sõna ini-
mese sõnaraamatus on kaastundmus.“ Sedasama oleks
ta ka armastusest võinud võelda. Ainult nende ringkonnas,
nende juures, keda meie tõeste armastame ja kes meid ar-
mastavad, tunneb meie süda puhtast, kallist inimlist õnne.
Kes ainult iseennast armastab, on kindlasti oma südames
rahutu, vähe õnnelik ehk koguni õnnetu. Armastus on
kui püha tuli, mis sedasama tuld ka enese ümbruses ja
enese vastu põlema süütab ja nõnda laias ringis iseennast
edasi külvab ja iseenesega õnne sünnitab. Üks weike lap-
sukene oli oma ringkonnas selle poolest kuulus, et igaüks
teda armastas ja armastama pidi, kes teda nägi. Kord
juhtus keegi tema käest küsima: „Mispärast armastavad
sind kõik nii väga?“ Lapsuke mõtles pikut ja kostis siis
elawalt: „Ei tea, ma mõtlen, wist sellepärast, et mina nii
väga kõiki teisi armastan.“ See sõnakene lapselikust juust,
lapseliku südame puhtast tõest, on küll weikene, aga suur,
õnnewõimuline eluõpetus tervele maailmale. Kreeka kõne-
mees Seneka õpetas armastuse-rohtu nõnda: „Ma tahan
sulle ühe armastuse abinõuu ütelda, see pole jook, pole rohi
ega nõiakraam: Tahad ja armastatud jaada, siis armasta.“

Smiles ütleb: „Armastus jubib õnnelistele mõtetele ja elab rõõmu ja lahkuse õhus. Ta ei maksa midagi, aga on ometi tafumata, arivamata kallis, sest ta on õnnistus enese omanikule ja kaswab teiste rinnas rikkale õnnele üles. Õnne tema kurvastus on rõõmudega ühendatud ja tema piisarad magusad.“ Armastus on kõige juurem rikkus maailmas, sest tema päralt on kõik ilm; seepärast on armastus ja armastuses ka kõige suurem õnn.

Urge arwake mitte, et häädus ja armastus wahwale, mehisele mehele sündjad omadused pole; just temale nad õigeks ehteks ja krooniks ongi. Wahwus, julgus ilma armastuseta ja hääduseta tahab wägewat tormi ette kujukataba, mis aga murrab ja purustab. Paulus, kui kõige kõrgema wahwuse ja mehise meele eeskuju, seletas armastuse kõige kallimaks inimese ehteks: „Kui mina räägiksin inimeste ja inglite keeltega,“ ütleb tema iseenele kohta, „aga mul poleks armastust, siis oleksin mina wast mis kumiseb ja kelluke mis heliseb. Ja kui ma wõiksin prohwetiti wiisil rääkida, ja teaksin kõik jalajad asjad ja kõik tundmised, ja kui mul oleks kõik usk, nii et ma wõiksin mägesid asemelt ära tõsta, aga mul poleks armastust, — siis ei oleks minust ühtegi.“ Selle järele räägib tema, misjuguused ja kui kaunid armastuse wiisid on j. n. e. ja lõpetab wiimaks. „Aga nüüd jääb usk, armastus ja lootus, need kolm, aga juurem neist on armastus.“ Kolosuse rahwast õpetab tema, misjuguuste kallite südame omadustega neil tulla endid ehitada, aga lõpuks ütleb jällegi jedasama: „Aga kõige see pääle ehitage endid armastusega.“ Kalatia rahwale kirjutas tema: „Teenige üksteist armastuses. Sest kõik käsi saab täidetud ühes sõnas ja see on: Sina pead oma ligimist armastama kui iseennast.“ Apostel Johannes õpetuste ja kirjutuste tuum ei olegi palju muud kui armastus. Õtsegu taewast armastuse-ingli suust helisewad tema kuldised armastusesõnad maailma leiguse sisse: „Minu armsad, armastagem üksteist, sest armastus on Jumalast, ja igauks, kes armastab, on Jumalast sündinud ja tunneb

Jumalat.“ „Kui meie üksteist armastame, siis jääb Jumal meie sisse ja tema armastus on täieks saanud meie sees.“ „Jumal on armastus, ja kes armastuse sisse jääb, see jääb Jumala sisse ja Jumal tema sisse.“ „Minu lapsukesed, ärgem armastagem mitte sõnaga ega keelega, vaid teoga ja tööga.“ Need kuldised, kallid sõnad on nii elawat ilusat armastust täis, et neid lugedes nagu taewaliski armastuse õõgu eneste südamesse tunneme tungima ja meie ümber lehwima. Meie tunneme eneste südames ihaldust tõusma, et ka nii elawaste wõiksimine armastada ja nõnda armastatud saada. Sellest samast armastuse apostlist Johannesest räägitakse, et tema, kui ta juba nii wana ja nõrk oli, et enam käia ega ka palju rääkidagi ei jõudnud, ennast kristlikkude laste selka lastis kanda, kes auukartlikult tema ümber kogusiwad. Nõrk wanakene tõusis waewalikult istuli ja ütles: „Lapsukesed, armastage teineteist!“ Reid sõnu kordas tema wärisewa häälega mitu korda: „Armastage teineteist!“ ja muud midagi. Mõned lapsed lastisiwad rammetuma wanakese ette põlwili ja küsisiwad: „Kas sul muud midagi meile ütelda ei ole?“ Tema kostis: „Ma hüüan jedasama sõna teile ikka ja ikka weel: „armastage teineteist! sest kui teie selle käsu järele käite, siis teate teie ise kõik muud küllalt.“ Ja muidugi, ka armastus on üks niisugune pääwoorus, millest palju teisi woorusi tõusewad. Armastaw süda teab, mis on tarwis teha ja püüda, mis põlata ja jätta, kuidas elada, kuidas mitte. — Ka apostel Peetrus peab armastust kalliks ja ütleb: „Aga kõigeenamiste pidage isekeskis ühtepuhku armastust.“ Ja Issand ise, kelle käest ka apostlid armastuse waimu ja armastuse käsu saiwad, õpetas enne oma lahkumist jüngrisi: „See on minu käsusõna, et teie üksteist peate armastama. Sest samast tunnewad teid kõik, et teie minu jüngrid olete, kui teil isekeskis armastust on.“ Kristlased, jäägem nende sõnade juures seisma, waadagem igaüks oma südamesse ja mõtelgem, kelle järele käidame meie nime poolest oleme. — Kust tulewad kristlikus ilmas, perekondades ja laiema-

tes fondades, rahwaste ja riikide, ülemate ja alamate wahel lugemata tülid, riid, kisklemised jne., nagu neid igapäew seitungides loeme ja ka oma kodukohtades näeme? Armastus, kaastundmus puuduvad. Oleks mitte nendest kahest asjast puudus, siis oleks ristirahwa elu ka kristlik, rahulik õnnelik — jumalik. Tahad ja siis Jumala tundmisest osaline olla, — ole kaastundlik inimistele. Tahad ja õnnelik olla, — armasta nõnda, et sind armastatakse. Kui küll mitte kõikide, aga ometi iga terwema, tundlikuma südamega iga lõõk wõib ja tahab jelles hүүides awaldatud olla: Õnnis, õnnis on elu armastusega, aga ränk, raske koorm kui ma armastatud ei saa.

Iga mehise mehe waimuwaranduste hulka on ka kannatlik meelt waja. Gluteel tuleb jagedaste tundisid ette, kus kannatlik meel üli kallisk asi on. Kõik meie elu ise on nagu trepp, mille iga astme juures kannatust tarwis on, ja kui meil jeda pole, siis kukume ja komistame, siis ei edene meie käik selle trepi pääl. Iga ettewõte, iga töd, iga amet tarwitab kannatlik meelt; niisamuti on teda meile waja selle mõõdu järele, kudas meie ise oleme ja kudas see meie ringfond on, kellega meie kokku puutume. Kui meil kannatlik meelt ei ole, siis äratame tihti kõige tühisemast asjakesest suure tülitondi elule ja see rikub, lõhub, teeb kahju, surmab õnne. Kui wäga palju pahandusi jääks näituseks abielu rahwa wahel tõusmata, kui palju enam õnne oleks nende elus, kui kannatlik meel ei puuduks. Mõnigi inimene ei jaks wähematgi meelewastalisk asja wagusamalt ära kannatada, pahwatab kõhe ägedaks, hakkab raskuma, häwitab seega lahkust ja rõõmu, mida elule kui päikese paisteks waja on, häwitab jeda iseene se südamega kui ka oma ringkonnas teiste juures, oma perekonnas, oma majas. Jälle mõnelgi mehel on kaunis rohkestega arust ja ettewõtmi se wõimu, ja ta teeb mitmete asjadega hakatust, aga täide saadab ta wähe. Ka neil puudub kannatlik meel; neil pole püsivust oodata, kuni töd õnnistaks, ja nad algawad jälle teist asja. Nii on nad ainult aga=

rad algajad, aga halvad lõpetajad, Wanafõna ütleb: „Dotaja õnge tuleb kala.“ Wäga tähtsa sõna ütleb jelles asjas Inglise kirjanik neiu Julia Wedgwood: „Kõigist waimu- ja hingeomadustest on tüdimata kannatlik meel kõige aruldasem, ja hariduse wiimne õpetus jääb, raskuste pääle uskuda, mis meile nägemata on.“ Inimesel wõiwad kaunid waimuanded osaks olla, aga kannatlik tööd on tarwis, et neid kasu saataks teha. — Saksa missioonär Karl Güz-laff, kes Hiinas rohkestes missioonitööd tegi, Piibli Hiina, Japani ja Siiami keelde tõlkis ja muid Hiina keeli kirjatöösid toimetas, räägib oma kirjades, et tema ford ühe wäga wana Hiina isakese juures käinud, keda sääl laialt kui tähtsat tarka meest auustatud ja kes sel korral suremise pääl haige olnud. Missioonär küsinud temalt, mis pidada tema elus kõige kõrgemaks tarkuseks? „Wanake tõstis waewalt oma pää üles,“ kirjutab missioonär, „waatas teraselt minu otsa ja ütles nõrga häälega: „Hää küll, ma tahan sulle seda ütelda, kuule! Kolm asja on neid: „Kannatus, kannatus, kannatus!“ Hiina wanakese loetus pole wististe ilma tõeta. — Muisteagene Rooma kirjanik Tertullian ütleb: „Kannatus näitab õiget meest ja ehitab tõsist naist; teda armastatakse lapse juures ja kii-detakse noores mehes — igas wanaduses on ta ilus.“ „Kannatus on pühade woorus, nende proowija ja nende sõjariist, millega nad wõidawad,“ ütleb Milton, ja: „Kes mitte ei kannata, ei wõida mitte,“ on Italia rahwa wanafõna. Kui elu wõitlemine on, nagu üteldakse, et ta ole siis ka kannatamine. Wist ei olegi neid inimesi, kellele elu mistisugust koormat kanda ei annaks. Muidugi ei hoi ta igaihte just ühtepuhku ega ühe raskuse koorma all. Olgu meie pääle langenud koorm kas pikaline haigus, kas waesus, nälg ehk tagatiusamine, ehk mis-sugune muu õnnetus, olgu see meie eneste süü ehk teiste läbi meile osaks saanud, üks kõik, kannatlik meel on kõigis nendes ikka kui taewalik ingel, mis meie kõrwal käib ja oma käe meie koorma all hoiab, jelle meile tergekis

teeb. Suurte kannatajate juures ei jõuta ära imestada, kuidas nemad nii lahked ja rõõmsad wõisivad olla; kas see pole kallis asi, otse taewalik, ka sügawas õnnetuses õnne tunda jõuda!

„Walu wahwaste kanda on raske, aga ilus. Selleks on palju jõudu ja suurust tarwis. Ja niisugust wägimeest ei ülendata mitte trompeetide ega trummidega, ei too rahwahulgad temale oma imestust, ei ehita teda lillewanikud armastatud naesterahwaste kätest, ei loorberi pärjad ega muud auutähed. Oma enese iseteadmistest on temale küll ja see tundmine on temale üle kõige.

„Kandma ja kannatama, naeratawa juuga kannatama; kindlaste püsti seisma selge, julge filmaga, kui ka juuksed tormides, ja taewas, meri ja maa liigukisid, sinna tänna puhutud saakisid. Ennast tugewamaks tundma kui walu, wägewamaks kui saatus, see on üks kõige suurematest inimete wõimudest, üks kõige magusamatest trööstidest, mille järele õnnetu siin ilmas ihaldada tohib. Ja hääduš, mis niisugune wapper meel sünnitab, ja walguse sära, mis niisugune auulik uhkus meie päa ümber heidab, saadawad enestest walgust ja sooja kaugele ümberringi. Igal suurel ajaloo järgul on niisugusid õnnelisi õnnetumaid, igal usul niisugusid martrid, igal kõrgemal tõsitusel, igal uuel õpetusel niisugusid wägimehi. Need on inimliku perekonna tõsised aadelid; need on kallid kiwid, mis rahwaste ja aegade tumedast segadusest wälja järeawad. Ma ei tea mitte, kas Jumal oma paradisis üht iseäralist jagu nende pühade tarwis on määranud; aga ma tean küll, et neil oma paradisi-tundisid juba siin ilmas on, siin ilmas täis argasid, walekaltisid, wahwusetat kerjakuid.“

Need Mantegazza sõnad jõuawad wist igale lugejale arusaadawaks teha, misugune kõrgema ilma ingel on õige kannatlik meel ja kui kallis feltiline meie eluteel. Kannatus, armastus, hääduš on teed, mis ulatawad paradisi wärawasse juba siin ilmas. Kes nende teede pääl läib, ei jaa taewa õnnetundidest siin elus ilma jääma.

Tahad ka sina, armas lugeja, maitseada saada suurt õnnetumate õnne, osalik olla siin elus taewalikuisi asjust, siis õpi kannatust ja armastust. Rooma luuletaja Lyru s ütleb: „Kannatus on kõikide walude rohi,“ ja Prantslaste wanajõna: „Kannatus käib üle kunsti.“ Tutawad on ka meie oma rahwa wanad sõnad kannatuise kohta: „Undsam on kurja kannatada kui kui kurja teha.“ „Kannatus teeb kõik raskuse kergeks,“ ja „kes kannatab, see kaua elab.“ Isegi Goethe, kellele elu kõikide külluste ja rikkustega rõõmul ja naerul ehitud oli, teadis laulda:

„Kes mure öödel pole istnud
 Ta woodil nuttes, kelle käed
 Ta leiba nutul pole lastnud,
 Ei see teid tunne taewa wäed.“

„Keegi pole wiletsam kui see, kes midagi õnnetust pole kandnud,“ ütleb Jeremias Taylor. „Tema pole mitte proowitud, katsutud jaanud, kas tema hää wõi halb on, ja Jumal ei krooni ialgi neid woorusid, milledega midagi pole ära tehtud, mis paljad wõinud on iseenelele. Niinult wooruslikul töö l on õigust õnnistust loota.“ Ütle mata ilusaste ja õigeste on Paulus õiget kristlikku kannatust ja kannatuise õnne kirjeldanud: „Kui need, kes surewad, ja waata, meie elame; kui karistatud, aga mitte tapetud; kui kurwastatud, aga ikka rõõmsad; kui waesed, aga kes palju rikkaks teewad; kui need, kellel midagi pole, aga kelle käes ometi kõik on.“ Nende kõrgete, kuldsete sõnade tähendus pole mitte teine, kui see, mis Mantegazza ja Goethe sõnad ütlewad, ja nende sõnade tõe pääle wõime täieste kindlad olla, sest mees, kes neid ütles, ei elanud mitte pehmetes patjades, mitte rõõmudes ja lustides — ta oli palju kannatanud: wangistust, paelu, ahelaid, mitu korda peksmist, oli näljas, külmas, ahastuses, mitu korda mere hädas ja mitmes muus õnnetuses.*) Tema sõnad

*) 2. Korint. 11, 23—27.

peavad siis kannatuse kiitmises mitte tühi keele kõla, waid tõsine südame kõne olema. — Kui ühe waeße naesterahwa kannatamise wõimu ja tema selle juures olewa lahke meele üle imestatud, ütelnud tema: „Kui meie ifka wõikfime maha wajutamata pääga Jumalale palgessse waadata, ega meie siis tema kätt ei tunneks.“ — Misjugune ilus ja suur sõna!

Kannatamise ja õnnetuse üks suur kasu on ka see, et meie seespidised wõimud selle läbi karastatud ja harjutatud saawad, et meie seeläbi elus küpsmaks, täielikumaks saame. „Kui ei oleks ühtegi takistust ega tõket, siis ei oleks ka tarwis tungimist, wõitlemist. Kui ei oleks kedagi kiusatust, siis ei harjutaks meie endid enese walitsemises ja meie woorustel poleks midagi wäärtust.“ Sage-daste pole mure ja kurwastus muud, kui kätte alla warjatud õnnistus. „Ara karda pimedust“ ütleb üks Pärsia tark, „wõib olla, ehk on temas eluwee hallikad warjul.“ „Kes kurwastuse puud raputab, saab rõõmuwilja seemet lõikama,“ ütleb Homikumaa rahwaste wanafõna ja Ephräm Syrus, muisteaeagne kiriklik kirjanik Syrias, ütleb weel suurema püha sõna: „Kes pikameele ja kannatuse tee on leidnud, see on elutee leidnud.“ Milton ütleb: „Kes kõige enam ja kõige tublimaste kannatab, mõistab elus kõige paremate tegew olla,“ ja Smiles kirjab sellele juurde: „Palju kõige suuremaid mehi on oma tööd kannatuste, kiusatuste ja raskuste all teinud. Nemad on wastu wägewaid woogusid ujunud ja wäsinult kaldale tulnud, et liiwa pääle langeda, jurra. Nemad on oma kohut täitnud ja oma elu ohwerdanud. Niisuguste inimeste üle pole surmal wäge, nende püha mälestus elab ifka edasi, et meid trööstida, puhastada, õnnistada.“ „Paljudetele inimestele on waja ainult mõnd suurt takistust tee pääle ette wifata, et nende iseloomu ja mehifuse jõudu wälja awateleada; ja on siin raskus fõrd wõidetud, siis saab see wägewaks kihutajaks teiste sammude tarwis.“ Digu kannatus ja raskus misjugune tahes, kui selle juures

õiget kannatlikku meelt, ehk ütleme, kristlist, auulist kannatlikku meelt ei ole, siis langeme kannatamise koorma all kergeste. Kalliks ja liigutawaks eeskujuks võib olla kannatajatele üks endise aja Daani kuninganna, kes oma igapäewase palwe oma wangikoja akna pääle oli kirjutanud: „Hwia mind ilma süütaks, tee teisi suures!“

Uga inimene pole mitte ainult hing ega waim ja pole sellest siis weel üksi küll, kui temal hädad hinge omadused on. Ara arwamata kalliks ja igale mehele, igale inimesele ikka ja fikka tarwilik on ka hää ihu-terwis. Kus seda warandust wähe, kus teha tehwa ja pödur, jääb ei wõi ka hing ega waim täieste terwed olla. Kehalik terwis on aluspõhi ja pind, millest hinge ja waimu terwis ja tublidus tõusewad, selle mõõdu järele, kui terwe ja hääs korras see aluspõhi ise on ja kudas sellest aluspõhjast idutsewaid hingetaimi haritakse. Nõrgast, kehvast pinnast ei tõuse kõigiti terwet, tublit taimet. Pääle selle on hää ihu terwis, terwe tugew teha, ka iseenejeste ja ükspäini, hinge omaduste pääle waatamata, nii wäga tarwilik kalliks warandus, mille wäärtuse wastu üksigi hind ei ulata, mida misgi hinnaga wahetada ega ära maksta ei wõi. Ja ilma temata ei anna mees mehe mõõtu wälja, ei enese elutingimiste ega teiste asjade kohta, ei ihulistes ega waimulistes asjus. Küll wõiwad kehwa teha terwise juures mõned üksikud hingeomadused täielised olla, aga kõik mitte. Nimelt tarwitawad kindel, wapper, julge mehe meel, waimustatud südidus jne. Hääd ja kindlat kehaterwist. Nõnda tuleb, et waeje terwisega inimesed ka hinge ja waimu-wõimude poolest tihti kehwaiks jääwad, terwetelega ühes rinnas üles poole tungida ei jõua, waid enamiste nende taha ja alla jääwad, nende läbi kõrwale tõrjutud, wõiks peaaegu ütelda, nende alla tallatud jääwad, nagu see suures metsas kehwmate ja kängu jäänud puudega sünnib. Sellepärast on ka hädad ihu-terwist igale mehele wäga waja ja sellepärast peab iga inimene ka selle

kalli vara hoidmise ja kinnitamise eest kangeste hoolt pidama. Loodus on meie keha ja waimu, nende mõlemate kahjud ja kasud, koguni ühesse sidemesse pannud, nii et neid mõlemaid peab ühtlasi harima, ühesuguse lugu- pidamisega hoidma ja kalliks pidama. Teineteisest neid lahutada püüda, ehk üht teisest alamaks pidada, on looduse tõsiduse ja täiuse wastu tungimine, nende segamine, rikkesse ajamine. Meie keha, ihulik olek, tarwitab wähe- malt niisama rohket tundmist, niisama palju auustamist, harimist ja hoidmist, kui meie hingelik ja waimlik olek. Keha harimine, tema terwise ja kauniduse kaitsmine ja ülendamine on Looja seaduste järele meile niisama kind- laks kohuseks ja kõrgeks eesmärgiks, kui hinge ja waimugi harimine ja nende terwise ning kauniduse ülendamine. Üht peab tehtama, teist mitte tegemata jäetama. Seda tõtt inimese keha ja waimu asjus tundsiwad ja täitsiwad wanad Kreeklased paari tuhande aasta eest palju pare- maste ja õigemaste, kui meie oma haritud ajas. Nende inimese harimise wiis oli loodusega täieste kokku sündiw, sest nemad ei tahtnud ühtegi jagu inimeses teisest alamaks pidada ega harimata jätta. Kõik jaod ja kõik kõlblised wõinud pidiwad ühetasasel wiisil wälja haritud saama. Just k e h a h a r i m i s t pidasiwad nemad hingelise ja waim- lise hariduse aluseks ja harjutasiwad siis oma noorust üht- lasi kaunile keha tublidusele ja terwise kindlusele kui ka waimuküpsusele ja enesewalitsemisele. „Terwes kehas elab terve waim,“ oli nende põhjused ja neil oli selles õigus. Loodus ei lase ennast mitte petta. Jal ei saa tema seda tähelepanemata ega karistamata jätma, kui keegi enese ehk oma laste juures ainult üht külge harib, teise aga hooletusesse jätab. Tema nõuab ühetasast mõotu ja õigust kõigis asjus. Meie kõrgematest kohustest on siis üks see, oma ihu terwist kalliks pidada, hoida ja kinni- tada. Seda teeme, kui oma liikmeid korralises, jõuuko- halises töös tarwitame ja harjutame, sest just see on terwise hoidmine ja kinnitamine, ja kui oma keha ja temas walitse-

waid looduse seadusi tundma õpime ja nende seaduste järele puhtaste, korralikult ja faineste elame. Ka seda tuleb mehifelt mehelt nõuda ja seda on õige mehise mehe juures leida.

Kõik need hinge- ja ihuomadused kokku, milledest oleme rääkinud, teewad mehe tõsiseks mehiseks meheks, ja nende omadustega on mees täieste terve kombelikult, hingelikult ja ka ihulikult. Pääle nende omaduste on iga täieliku mehe juures ka küll weel teisi omadusi, milledest eemal saame rääkima.

Tõsi küll, ütleb mõnigi mees, kes lugemisega siia maale saanud, need hingeomadused, mis ja mulle ette lugesid, on ilma pika arutamisetä hääd asjad, seda tean ma iseenesest. Aga kust ma neid pean wõtma, kui neid mul ei ole. Dsta ega maast leida neid ei saa. Sul on paberi pääl küll hää kirjutada ja kiita, see on ilus ja see on ilus, aga mis see kõik aitab? Sa teed oma kirjutusega ainult mu meele haledaks, sest ja teed minule nähtawaks, kui waene ma hingeasjus olen, paned mulle filmade ette, misfugune suur hingerikkus, misfugused kallid anded inimesel kõik olema pidada ja olla wõida, minul aga mitte ei ole. Mina olen inimene ja seepärast ka inimlike nõrkuste, puuduste ja wigaduste osaline. Mul ei ole hää kindlat tahtmist, ei enesewalitsejuse jõudu, mul ei ole waimustatud mehif meelt, tublit teguwõimu, ei kallist kaastundwat südant jne. Neid asju ei ole minule antud, minu weresse ja hingesse neid mitte loodud ja ei aita minule see siis ka midagi, neid häid asju kiita, mida minul ei ole.

Armas lugeja ja kaaswend! Asi ei ole sugugi nii hale, kui sa praegu arwasid. See Jumal, kes kõik on loonud, mis elab ja liigub, on tõeste armastus, wägewus ja tarkus; seda wõid sa ise iga sammu pääl näha ja mõista, kui waatad ja järele mõtelda mõistad. Kudas oleks wõinud see igawene armastus, wägewus ja tarkus oma kõige täielikumat tööd, oma looduse walitsejat, inimest, nii puuduliseks, armetumaks luua, nagu sa praegu arwasid? Ei,

ei! Meie oleme kõige targemal wiisil loodud, kõige heldemal, kaunimal kombel ehitatud. Hääd hingeomadused, nimelt ka need, milledest juba rääkisime, ei ole sugugi wõimatamad kätte saada. Kui meie ütleme, et neid siis, kui nad meil puuduvad, kuskilt ka saada pole, siis oleme iseenele kohta kõige suuremas eksituses, siis pole meil inimesest, sellest Jumala kätetööde hiilgawast kroonist, tema loomusest, ja olemisest vähematgi õiget tundmist ei arusaamist. Just nende hingeomaduste kättesaamine, milledest ülemal rääkisime, seisab inimese enese wõimuses. Looja on igalühe nende omaduste kättesaamiseks meie hingesse hõrma idufese loonud ja nendesamade loomus on niisugune, et nad ilusateks, wägewateks wõimudeks wõiwad üles kasvada, kui ise tahame, siis aga, kui meie ei taha, koguni nõrgaks jääwad ehk ka surewad. Kudas neid kedagi meie kasvamisega ajal haritakse, kosutatakse ja kalliks peetakse ja kudas meie neid oma meelemõistmise ajal ise edasi harime, kosutame ja kalliks peame, selle mõõdu järele nad meie juures on, nii nõrgad ja kängu jäänud ehk nii tugewad ja ilusad.

Küll on kõnesolewate omaduste kohta ka sel asjal oma jagu mõju, kudas ja kui terwed ihu- ja hingeomaduste poolt need kaks inimest oliwad, kelledest meie keegi tõusime, aga see mõju ei tähenda siis palju, kui kasvutamise mõju, nooruse nõrkuses teiste läbi ja pärast ise, puuduwaiks jääb. Kui mõndagi meie hingewõimu, mõnda pääwoorust, nooruses korralikult on kasvutatud, siis aitab see sagedaste ka juba nii palju, et meie, kui meelemõistjateks jaame, omapoolise edasiharimise ja järeleaitamise waral wiimaks kõikide enne nimetatud hingeomaduste poolt mehisteks mees- teks wõime saada, kui ka pikalise wotamise ja ehk mõne- suguste kurwastawate komistamiste kaudu. On näituseks keegi nooruses auusale meelele ja jumalakartusele õpetatud, teised hingewõimud aga tema juures harimata jäetud, siis wõib tema nende kahe wooruse waral pärast weel kõigiti tubliks, tulusaks mehiseks mehiks tõusta, vähemalt siis, kui tema enne täie easse jõudmist halwadest, woorufeta

selfilistest mitte ei saa eeskiteele weetud ja kui tema oma teiste hingewõimude äratamiseks ja enese tundmajaamiseks elust misgijugust tuge peaks leidma, olgu kas häid woorusliki sõpru, häid raamatuid ehk ilusat waimustawat eeskujut. See tähendus on tõeste ja tähtsalt tõsi, seda kindlamalt, et nimetatud kaks woorust, auusmeel ja jumalafartus, tähtsamad pääwoorused on, ja see on meile juba tutaw, et pääwoorused teisi woorusi enestest wälja wõrjutawad. Ühele waesele lapsele ei mõistnud ega jõudnud tema waene ema muud midagi õpetada kui seda, et laps ikka Jumalat pidada kartma ja Jumala pääle lootma, mida sõna waene laps armsa ema juust ka jüdamesse wõttis. Sedasama suurt pääwoorust ja pääle selle ka meeleanuust aitas üks teine juurema mõistusega inimene tähendatud lapse juures weel edasi harida ja finnitada. Need kaks pääwoorust oliwad ka kõik, mis see noor inimene teiste poolt elusse kaasa saada wõis, ainult külakooli õpetus weel selle juurde, muud mitte midagi, ei muud hinge- ega ihuwara. Ja ainult nende kahe wooruse toel kaswas ta kauniks inimeseks üles, haris ja harjutas enese juures aegapidi ka mitmed teised hingewõimud ja waimu abinõuid kaunile järjele, nii et palju temast rõõmustasiwad ja teda tarwiliseks inimeseks pidasiwad.

Kui nooruses ühtegi hääd hingewõimu pole tarwilikult haritud, kui nimelt meeleanuust ja jumalafartus lapsepõlwes äratamata on jäänud, ja nende asemel ehk weel mõned halwad wõimud äratatud saanud, siis pole ka täiesse easse saades enam palju seda lootat, et noor inimene ise, ainu üksi nii juure ja wanaks saanud wea täieste weel ära parandaks, kõik hääd hingewõimud kaunile korraks ja tugewusele hariks, igapidi täieliseks, eeskujuliseks mehiseks meheks saaks. Ainult mõnede juures sünnib seda (ja wististe on need aruldase loomuga), juure hulga juures mitte, päälegi niisugustes aegades, kus halwa poole äratawat, eeskawat elu palju on näha, hääd ja terwet, waimustawat eeskujut aga wähe. Noor inimene, kes täiesse easse astudes

weel õigeste ühegi wooruse osaline pole, kelle juures kõik hääd hingewõimud äratamata ja harimata, see ei tunne weel iseennast, oma hingeelu kinnitamata korda, ei tunne ka ilma ega elu, tal pole eneses ilma elutuulede vastu ühtegi tuge ega põhja, mille najale ja päale ta wõiks toetada, ei ühtegi seespidist juhatajat, hoiatajat, kaitseinglit, manitsejat, ka ei ühtegi ilusamat, kõrgemat püüet, ei kaunimat eessihti; tal pole märku ega aimu, mis on õige, terve, auus elu, mis mitte ei ole, mis on inimese elu õiged ülesanded ja kohused, mis mitte — tema langeb elusse nagu laastukene jõe woolusse, ilma iseteadmisseta, ilma iseseisjuta, otsegu selle tarwis walmistatud, et wigase aja eluwoolude wägewamal jaol jälle midagi oleks kaasa wõetada, et sellel maailma suuremal hulgal, mis patlikus tühjuses, eesimises, iseenese elu häwitamises elab, jälle üht jeltfilist elumerelt oleks vastu wõtta. Sellepärast — sellepärast katsun ma kõige jõuga hütida, peawad noore inimese juures paargi pääwoorust tingimata tema lapsepõlwes õigel ajal äratatud ja haritud saama. Kui mitte enam, siis üks ainus nurgakenegi õiget hingeelu põhja peab inimese juures nooruses pandud olema: muidu ei tea, mõista ega märka tema ise seda ehituse tööd kuskilt ega kudagi päale hakata, kui tema teiste käe kõrwalt peab lahkuma, ja tema lugu jääb enamiste wiletsaks. Wanemad ja kaswatajad, teie, kellel wõimalik pole eneste hoole all seiswate noorte taimede juures kõiki südame häid omadusi wälja harida, teie peate wähemalt ja tingimata nii paljugi tegema, et kaks tähtsamat südame omadust, auusmeel ja jumalakartus, noores hinges äratatud ja kinnitatud saaksiwad teie läbi, sest nende kahegi toel wõib teie lapselt ehk kaswandikust, nagu juba kuulsime, pärast poole ka weel korralik ja kasulik tõsine inimene saada. Ja kuigi tema enast kõikide inimlikkude häade omaduste poolest enam täieliseks inimeseks teha ei jaks; kuigi ainult need kaks hääd hingeomadust temale kõige ta elutee pääl kaasa jääwad, jumalakartus ja auusmeel, siis tuleb teda ka weel õnnelikuks kiita, ta pole

oma elu eeskujuga kellegile kahjuks ega efsitajaks ja tema ase on, kui pühakirja sõnadega tahame ütelda, Issanda paremal käel. On keegi noor inimene nõnda üles kaswada lastud ja kaswatatud, et tema nimetatud kahte kallist woorust tühjaks asjaks arwab, neid põlgab, teistest häädest hingeomadustest ka mitte rikas pole, siis on raske, niisuguse tarwis weel midagi hääd nõuu leida; temas pole vähematgi põhja, mille pääle midagi hääd wõiks peatama jääda — temas pole inimest olemasgi.“ — Sõna „jumalakartust“ ärgu wahetagu aga keegi siin tühiste asjadega ära, sest paljud peawad ka õhkamist, kaebamist, päänorutamist, meeletollust jne. jumalakartuseks, mis seda sugugi ei ole. Jumalakartus on: Mõttes, sõnas, tegewuses waga, süüta, hää olema, ehk teise sõnaga: puhas iseteadmine ja auukartus ühe kõrgema pühaduse ees ja hääduse armastamine ning paha põlgamine sellesamas auukartuses, ilma kõikide tühiste wäliste asjadeta, tühiste kombedeta ja õhkamisteta. Sarnast jumalakartust olen ma siin mõtelnud ja muud õiget jumalakartust ei ole.

Mida wooruslikumad ja mõislikumad wanemad ja kaswatajad, mida enam ja paremaste on tööd tehtud hääde hingewõimude kaswatamise juures lapsepõlwes, seda wõimalikum ja hõlpsam on täielikuks wooruslikuks inimeseks saamine; mida vähem ja wiletsamalt aga nooruses seda tööd tehtud, seda raskem ja aruldasem on wooruse krooni kätte wõitmine, inimlikule täiusele ligi jõudmine; seda enam tarwitab see töö aega ja tüdimata kannatlikku meelt ning seda enam efsisammusid tuleb selle tee käimises esimeste werstade pääl ette. Palju iseenele kaswatajaid, kes täiuse ja tõetele pääl wiimaks küll kaugele jõudsiwad, pidiwad enne mõndagi korda ühele ja teisele poole efsiteele langema, ka sügawatesse kuristikludesjegi juhtuma, ja just selles arwamises, kui käiksiwad nad kesi õiget teed. Nad oliwad parema nõudmisele ja tõe otsimisele küll ärkanud, aga tundmise ja teaduse puudus, mõnesugused eba-teetähed wiisiwad neid efsisammudele.

Oliwad aga nende filmad wiimaks enam selgunud ja nad asjadest enam tundmist saanud, siis nägiwad nad kahetsemisega eneste effimist; nägiwad, et nad kaugele kõrwale astunud, palju aega ja palju jõudu seega ilma asjata kaotanud, siin ja jääl halvaste teinud, palju kahju ise saanud, ja wõib olla, ka teistele saanud, ehk nende tahtmine küll hää oli. Nad pidiwad tundma, mis hale asi see on, kui saatus inimese ilma juhatajata, ilma ettevalmistamata laiasse eluförbesse on läkitanud ja et niisugune inimene jääl, sadadest tundmata effiteedest awateletud, aina ise peab enesele õiget rada otsima, rägastikkudest seda läbi raiuma ja ainult ise oma jõuuga ennast mehiseks meheks ja elu ülesannetele küpsiks tegema. Mõned niisugused hakkasiwad, kui oma kurba lugu tundma saiwad, küll jälle uue agarusega tööle, wõitlesiwad wälja kõweratest kohtadest ja rägastikkudest, tungisiwad läbi orgudest, jõudsiwad wiimaks, kindlaks karastatud kui raud ja teras, kõrgele üles mäe pääle eesmärgi juurde, saiwad kauase töö, waewa ja wõitlemise järele mehisteks meesteks, aga teised jäiwad wäsinult ja kurwalt, tihti ka haawatud ja naeretudgi, poole tee pääle seisma, ei suutnud, ei wõinud enam edasi tungida kuhugile poole. Walgust ja wõimu oli nende hinges weel wähe, org aga pime, mis neid piiras, tee edasijaamiseks järsk, otkaline ja täkkeline. Ma usun, siin jääwad mitmedgi niiskete filmadega peatama ja kuulewad häält eneste rinnas ütleva: „Mina olen see!“ Ometi päris ka nende niisuguste töö oma õnnistuse. Meie läheneme tõele ka effimiste ja komistamiste waral, kui meie effitused mitte pahast tahtmisest ei tule. „Effimine on õige hää nii kaua kui noored oleme,“ ütleb Goethe, „ainult wanadusesse ei pea teda mitte kaasa wõetama,“ ja teises kohas. „Inimene effib, nii kaua kui tema edasi tungib.“ Aga „misgigugusest effitusest wabaks saama,“ ütleb Saksa kirjanik Guklow, „lubab suuremat rõõmu kui misgiguguse tõsiduse leidmine.“ Nõnda ka nemad. Nad oliwad hääd püüdnud ja selle läbi, ehk küll effituste

kaudu, selgemat arusaamist, rohkemat eluküpsust jne. osaks saanud ning nende waral wõiswad nemad ka juba paremad, õigemad inimesed olla, kui ilma nendeta, ja aegapidi ktt-famas ringis ka weel oma edenemise sammukesi teha. Hingewarandused, mis inimene enesele iseenele töö ja waewaga wõitnud, on hingega ka nii kokku sulanud ja üheks saanud, et nad peaaegu ikka jääwad. Õnnede ja rõõmude leekin paiste wõib neid närtsitada; muretundide tumedust nad ei karda. Ja on tahtuine kindel ja meel tüdimata, siis wõidab nende omanik enese juures wiimaks ikka kõik ära, murrab kõikidest takistustest läbi, saab täieliseks meheks. Kuuleme, mis meie Issand selles asjas ütleb: „Teie peate täielikud olema, nagu teie Issa, kes taewas, täielik on.“ See juur käsusõna tahab meie südant küll kohutusega täita, sest et meie oma nõrkuses oleme harjunud täielikuks saamist wõimatumaks asjaks arwama, aga kui Issand ise ütleb, „teie peate täielikud olema!“ jo meie seda siis ka wõime, jo meile siis selleks wõimused on antud. Wististe ei ole selle Issanda sõnaga küll seda mõeldud, et kõik inimlikud puudused ja nõrkused meie juurest täieste kaduma ja tundmataks peaksiwad saama, seda pole inimese juures wõimalik, see poleks siis ka enam inimlik, aga see on wõimalik ja seda wõib meilt nõutud saada ning tuleb nõuda, et meie inimlikkude hääde omaduste poolt nõnda ütelda, igauks omast kohast täielikkudeks saame. Seda peame enesest just ka ise nõudma ja see on üks meie kohustest, kõik meie hääd hingewõimud wälja harida ja harjutada nende täiuseni; sellest tuleb meile meie elus, ihu ja hinge asjus, kõik hää ja õnn. Juba ligi 2500 aasta eest õpetas Hiina usuõpetaja Konfutsius: „Reisrist kuni kehwea julfeni peab igauks iseenele paremaks, täielikumaks tegemist kõikide hääde asjade aluseks ja juureks pidama.“ Kui kallis, kõrge õnneõpetus seisab selles sõnas! Minusgi hing terwest ilmast ei saa ennast petetud leidma, kes selle õpetuse järele teeb. — Waremalt nimetatud Abraham Linkoln, Hadrian II. ja palju teisi nende taolisi mehi, kes ma-

dalusest ja wiletsusest täielikkudeks mehisteks meesteks, ja päälegi ka kõrgeteks, kuulsateks meesteks tõusiwad, ainult iseeneje hoole ja agaruse läbi, ei näitnud lapsesõlwe mitte iseäralisi suuri waimuwõimusi, nende tüdimata hää tahtmine tegi neid selleks, milleks nad saiwad. Tahta, kindlaste tahta aga võib iga terve inimene, kelle waimufilmad pisutgi selgitust saanud ja kes tõe meelega ette wõtab, tahtmises kindel olla, tahtmist kindlaks harjutada.

Ära jalli siis niisugusid eksimõtteid ial enese juures, et ja ei wõi waremalt nimetatud ilusaid õnnistawaid hingewarandusi kätte saada, kõigiti eeskujuliseks, mehiseks meheks tõusta. Meie wõime seda. Meie oleme materjal iseeneeste käes, millest seda saab, mida ise tahame ja teeme, kumba tahes, hääd wõi halba, see on, meie wõime endid häädeks, wooruslisteks, eeskujulisteks ehk ka kõlbmata, nurjatumateks inimesteks teha; wõime ka teiste juures sedasama teha omal möödul. Minult järsku filmapilkise ajaga ei lähe see hää töö mitte. Pikalisk harjutamist, kauast kannatlist meelt, palju hoolikat töötegemist meie hingepõllu pääl on tarwis, enne kui täieline mehine mees selles töös walmis on küpsenud. Esiti on iseeneje kaswatamise töö küll raske, iseäranis siis, kui teised noorusjes wähe alust on pannud ja kui ja ehk mõnejuguste ebajumalate armuosaliseks oled ennast andnud, aga ära kardada, aeg ajalt läheb ta kergemaks ja lõbusamaks, wiimaks koguni armsaks ja magusaks. Sa hakkad ikka suuremaid ja suuremaid sammusi astuma, jumalikud wõimud (woorused) tõusewad sinus päew päewalt wägewamateks ja sa hakkad tundma, misjugune õnn on inimene olla, inimeses jumalust tunda ja ise oma töö wõimul elust kõike hääd leida ja ikka eemale ja eemale saada. Waata jõe pääle: Weikene, nõrgakene on tema, kui ta kaljulisest, mägelisest maapinnast hallika rüpest nähtawale astub, aga kui suureks, wägewaks saab ta aegajidi, teiste weikeste weede juurde tulemise läbi! Esiti on tema jooks nõrk, waewaline ja tajakene, wiimaks woolab ta nii wägewaste, et keegi

tema käiku ei suuda takistada. Nõnda on lugu ka tüdimata tahtmisega ette võetud hääs püüdes. Viktor Hugo ütleb: „Tüdimata meel inimesele on mis jõuuratas masinale, ikka iga hambaga järgest uuesti tõstepunkti toetada.“ Niisama õiges kohas seisab siin üks Inglise wanafõna: „Tüdimata mees ja weewoog kaewawad enestele ise oma tee.“

Oled ja enese kallal ette võetud kasvatamise töö algamisel wahest nõrk, ära sellepärast tööle selga pööra, ära ka ennast wõita lase misgigugustest eksitawatest awatelemistest. Mõnd hõia wastu mõlematele ja wõta kõik eneses olewad wõimud kokku ja tungi nendega esiti ainult selle ühe punkti pääle, kus nõrkus ja puudus sinus kõige suurem ja wooruste wastaline wägi kõige kangem, usu mind, kui sa iganes tõemeelega seda teed, ja saad waenlase wäe tagasi lööma, wõitlemise tulest õnneliku wõiduga läbi minema — wead ja puudused saawad sinus wähenema, kõlbatuseta wõimud nõrkema ning wooruslik, jumalik wõim ja sinu õnn selle wastu tõusma.

Mäed ja teisi hääde hingewõimude poolest rikkama, tugewama olema kui sina, wõid ja siisgi neile järele ja sarnaseks saada, nii pea kui sa oma wõimused kindlas meeles hoolega harid ja harjutad ja tarwiliste paikade pääl nad hoolja ülewaatuse all tegewuses pead. Esimestes eluaastates on kõik wõimud, olgu nad kõlblikud ehk kõlbmatad, inimestes nõrgad; aga harjutus teeb tugewateks mõlemad. Kuulus professor Duetelet ütles: „Inimene, kes ikka sellesama ja ühe eesmärgi pääle tungib tõlise meelega, wõidab, kaswatab wiimaks enesesse määratu suure kombeliku wäe.“ Wõta see tähtjas, õige sõna jüdamesse, katsu teda enese juures tõeks teha, see saab minema. Smile's kirjutab: „Gluteadus õpetab meid, et meie selleks saame, milleks meie endid ise teeme. Iga inimene wajutab enesele ise oma enese wäärtuse-templi pääle, sest meie oleme suured ehk weikesed iseeneeste tahtmise mõõtu mõõda. Kui meie püüame õiglased, hääd olla

ja tões elada, siis meie aegapidi seda ka wõime, mis meie püüame; ja mis esiti raske oli, saab samni sammult kergetemaks. Tööhimu, hää tahtmine, heldus ja hääduis, mõõdupidamine, enesewalitsemine jne. kaswawad harjutamise waral, ja mis meie lord ränkuse tundmisega täitsime, saab hiljem meie loomulikult, hõlpsaks. Nõnda wõib inimene ennast ise mehiseks, õiglaseks, kaastundlikuks, auusameeliseks kaswatada — kombelikult, wiisakaks, mõistlikult, kõlblilikult igapidi.“

Nüüd oleme wististe kõik selles kindlad, et meie igaüks tõeste wõime woorusliste ehete poolest rikkaks saada, inimlikul täiusel teel kaunile järjele tõusta, kui tõeste seda tahame. Aga, ütleb jälle mõni, üks kõik, kui ma seda peaksin wõima, aga mis ma sellest saan? Nää waewa, oota ja higista, ja wiimaks matab üks ja seesama muld ikka. Ei, armas sõber, kui niisuguseid mõtteid sallime, siis petame ja peksame iseendid raskete, halwendame ja rikume iseenele elu ja õnne, külwame õnnetuise seemet ajawagudesse iseenele tulewikule ja oma järeltulijatele; ja üksford — kui mitte pea — üksford tuleb walus kahetsus. Waewa näeme ja hige walame meie ka woorujeta elus, ja jäl on waew wiha ja mõru, aga wooruse lehtawate lilledega ehitatud on ta magus, armas. Inimene on kõrgem loom, tema ei ela mõistmata looma wiisil mitte ainult praegusele pilgule, temal on ka tulewikku ja kohusid; kohusid aga peab tema juba sellepärast täitma, et tema inimene on, ja teiseks, kui ta neid ei täida, siis muudab ta sellega oma tulewiku enese õnnetuiseks, hiljem päris oma piinajaks. Tähtjas jagu meie kohustest aga on just see, nagu kuulsime, et oma ihu- ja hingewõimused kalliks pidada ja neid täiusel wälja harida. Wähemalt niisama kallid ja õnnistuserikas, nagu ihuterwis meile meie igapäewaseks õnneks ühelt poolt, on seda täielik hingeterwis teiselt poolt. Nagu meie ilma ihuterwiseta õnnetumad, wiltsjad, kerjakud oleme, wõimetumad ihuliku elu ülesannete täitmiseks, nii oleme meie

ilma hinge terwiseta õnnetumad, wiletsjad, kerjakud meie elu peenemast, hörnemast küljest, hinge ja waimu poolest, ja ei jääta täita, mis meie elukohused meilt nõuawad ja mis meie õnneks tarwis oleks. Kui meie seda wiletsust ja õnnetust ilma hingeterwiseta küll wabest nooremal põlwel ei mõista ja ei wiitsi tunda, omol ajal saame seda waluga tundma. Ka ihuliku elu asjus hakkawad meid warem ehk hiljem mitmesugused hädad ja wiletsused piinama ja meie ei pääse kuhugile, meie peame endid wiletsateks tundma ja selle juurde ka weel südametunnistuse nuhtlust wastu wõtma. Rahulik meel wanaduses on kuldne warandus ja selle juurde ei ole teist teed leida kui wooruse tee. Minusgi hing ei ole teda misgiuguse teise tee pääl leidnud, ei saa ka leidma. Turgenjew ütleb: „Rahu wanul päewil saab ainult sellele osaks, kes ialgi oma usku hädusesse ja oma tüdimata tahtmise wõimu, ikka tööd teha, pole kannatanud.“ Ära arwa mitte, et wabest rikkus, wägi ja suur nimi rahu ja õnne anda jõuawad siis, kui sina oma südame põldu ei wiitsi harida, nii et südames eneses need ilusad, kallid õied kasvawad. Ülemal pool on elul teised osad, alamal pool teised. Ei ole sääl ka mitte kõik kuld, mis hiilgab. — Mahmud Giznawiden laskis, kui wiimse tunni käes tundis olema, kõik oma rohked kulla ja kallisiwi warandused enese ümber kanda, waatas libedaste nuttes nende pääle ja kaebas: „Oh, misjugusid raskusi ja hädasid mina olen kannatanud nende waranduste fogumise kallal, ja misjugust muret tegi minule nende hoidmine! Ja nüüd pean mina surema ja nad maha jätma!“ Ja ta suri ja oli waesem kui kerjaja tema ukse ees. Aga misjuguses õndsas rahus on wooruse ja tõesõbrad surmale wastu läinud! Gogol, tutaw Wene kirjanik, ütles mõned pilgud enne wiimast hingetõmbamist: „Oh, et inimesed teaksiwad, kui wäga armas on surra, siis nad ei saaks surma mitte kartma!“ Inglismaa usuparandaja, Hugh Latimer, seisis selle tuleriida juures, mille pääl tema ära põletati, ja sääl küsiti teda weel, kas ei tahta tema

oma õpetusi ära wanduda; aga tema kostis rõõmu ja rahuga: „Ma tänan Jumalat südamest, et tema minu elu nii kaua on hoidnud, nii et mina niisuguse surmaga Teda ja tõsidust wõin kiita.“

Mida paremate meie eneste kohusid täidame, mida enam hääd tööd teeme iseeneeste parandamiseks ja teiste tuluks, seda enam õnne ja hääd meie elust leiame ja tunneme. Niisamuti ka ümberpöördud: Mida hooletumad, laisemad meie oleme nimetatud asjus, seda tühisem, õnne- waesem on ka meie elu. Mõtleme järele, waatame maailma elu pääle, ja meie näeme, et see sõna tõsi on. Ka wälispidise elu korra poolest tõusiwad need, kes eneste hinge- elu asjus wooruslikud seadused täitsiwad, ikka hääle jär- jele. Mehed, kes ise oma töö läbi waesusest jõuutale ole- kule saiwad, hoidsiwad eneste sammud ikka woorusliste teetähtede järele, rändasiwad kitsal kohusteteel. Ja need mehed, kes madalusest ka kõrgele mõjule üles sammusiwad, rahwastele ja maailmale rohkeste hääd tegiwad, ei olnud kõik mitte suurte waimuannetega. Palju nendest oliwad keefmistega, ka wäheste waimuannetega; aga tüdimata töö iseenele kallal, iseenesesse istutatud hääde wõinude hari- mine, kindel hää tahtmine ja õige enesewalitsemine tegi neid tugewateks; wooruse inglid kaswatasiwad neile näge- mata tiiwad, milledega nemad tõusiwad, lendasiwad. Üks Arabia wanasõna ütleb: „Hääd asjad, mis Jumal sinule määranud, otsiwad sind nõnda, kuda sina neid.“ Kui ja neid ei otsi, ei saa nad ise sinule ial kaela langema. Meie oma wanasõna tähendab niisama suure tõega. „Jumal hooletumat ei hoia ega laiska ei toida,“ ja üks teine wanasõna, mis mitmete rahwaste keeles elab, tõendab ka täie õigusega: „Jumala kaubakambris on kõik asjad oda- wad töö eest.“ Ainult aruldastel kordadel tuleb ette, et wooruse ja mehisuse teel ka koormatusi kanda tuleb ja õnn eest näib põgenema. Siin aga räägime sellest, kudas asi üleüldiselt on, mitte sellest, kuda ta mõnikord erandite jä- rele on wõi olla wõib. Päälegi on woorusetee ka okalis-

tes ja järskudes paikades armas käia ja wooruse-inglid la-
sewad selle tee käijatele ka mureöödes rõõmupäikest paista
ning muudawad neile äädika ja sapi magusaks joogiks.

Lugeja on wist tähele pannud, et ma mõnda tähtsat
omadust, mis tõsise mehe waimuwaranduste hulgas ka ei
tohi puududa, mitte weel pole nimetanud, nimelt tar-
kust, teadust ja mõistuse terawust mitte. Ja,
ka need on ülikallid omadused ja nad on senini nimeta-
mata meelega. Nad on enam pää ja waimu wõimud ja
abinõuud, aga senini rääkisine ainult südame- ja hinge-
wõimudest ja nende kättesaamisest. Misparast nõnda?
Seepärast: Kui süda õige koha pääl seisab, siis hoiab tema
pää muidugi õigeste. Kus südameomadused ja hingewõ-
imud hästi haritud ja wõimalikule täiusle kaswatatud, ega
jää ka pää harimata metsmaaks ei jää. Wooruse ilus,
armas paiste, hingeterwise taewalik walgus heidawad eneste
elustawa sära ka meie pää ümber, nii et ka sellest juma-
liku eluvalguse kiired paistma hakkawad, et ka mõistus
haritud saab, nii palju kui eluford seda kannab. Wanade
kuulsate maalijate piltides näeme pühade meeste pää üm-
ber ikka valguse kiireid säramas. Tark, teraw mõistus
ja teised waimuanded on küll loodud omadused, tarwita-
wad aga niisamuti harimist, nagu südameomadused. Õige
südameharidus aga on hää alus, tugi ja waimustaja
nende harimisele. Ka püha kiri ütleb: Jumalakartus on
tarkuse hakatus. Igapidine südameharidus, kõikide nende
hingewõimude terwis ja tublidus, milledest ülemal rääki-
sime, on juba ilma muuta meile kauniks küpsuseks, wiib
aga pääle selle meid ka päris igapidisele küpsusele ja täiu-
sele, see on, ka teadusele, tarkusele ja selgemale mõistu-
sele; sest kelle hinges juba meeleanustus, töwarmastus, hää
tahtmine, wapper mehine meel, enesewalitsemine ja kohuse
tundmine ja täitmine terwed ja kindlad seisawad, see jänu-
neb ja tungib ka teaduse ja tarkuse järele ja ei saa nen-
dest kallitest ehetest ennast wäga waeseks jätta. Päähari-
dus üksi aga ei ole nii palju wäärt, ei saada, juhata ega

kaitse meid meie eluteel nii truuste, ei tõuse temast meile meie waewas ja higis nii ilusaid õnnedisi, nagu hästi haritud hingepõld meile kaswatab. Võiks ütelda: Haritud pää on küll ka kuld, aga ilma südameharidusega on tema ainult väljaspidi kullatud, mitte läbi kuld. Südame- ja hingekuld aga teeb meid läbi kullaks, teeb meid inimeseks sõna tõsisest mõttest, juhhib meid ka teadusehallikale, et selle järele jänu tunneme, selle selgitawas wees ennast karastame, sellest elundute täitmiseks oskamist ja eluwõitlemise tarwis jõudu saame ja selle kõrguse päale üles läheme, mida meie suur nimi, inimene, tähendab, et üles lendame nagu kottad, kuida Taawet laulab. Püho Franziskus Assisi, üks wana Italia kiriku-isa, ütleb: „Inimese teadmise rohkus põhineb selle pääl, kudas tema töö- ja tegewusewõim on.“ Sellega on üteldud, et rohke töowõimuga inimene enesele ka rohke teaduse waranduse ja tarkuse kogub, kuna laisk ja logard oma pää tühjaks, rumalaks jätab. Nõnda ka asi on. Üksigi laisk pole targaks teadusemehesks tõusnud, aga kõik teadusemehed ja targad oliwad ja on usinad, hoolsad töömehed. Hoolas töötäidab salwed põlluanniga, aga ka waimu ja pää teadusewiljaga. Sellepärast tuleb kaswatamises, sündigu see noorusel teiste ehk hiljem meie eneste läbi, südamehariduse päale ehitaja enam rõhku panna, hiljem aga ka pääharimine sellesama tähtsuse alla wõtta. Jääb pää harimata, rumalaks, teadusest waeseks, siis jääme meie elus ükspidiseks ja ei wõi laiemas ringis kõiki elunduideid täita ega kaugele saada. „Dsi teadust, nagu saaksid sina igaweste sija jääma, woorust, nagu hoiaks sind surm praegu juuksekarwa otsas“, ütleb üks India rahwa juhtsõna ja annab sellega kuldse juhtnööri elu tarwis. Teadusi on elus taris igas ametis ja iga ameti kohta, rohkest ka tarwis meie eneste elu ja terwise, meie ihu ja hinge asjus. Ilma teadusteta ei wõi nüüdsel ajal kuhugile saada. Teadustevõime on kallim kui leib, sest ta annab leiba; aga ilma temata ei saa õiget leiba. Wanafõnagi ütleb: „Teadus

ei küsi leiba, aga annab leiba.“ Olgu üksik inimene, olgu küla ehk wald, rahwas ehk riik, kui tema teadustes teistest ennast taha on jätnud, siis on ta nendest taga ka kõige oma elu ja olu, oma käekäigu ja läbisaamisega. Rumalus on kõige suurem koorija. Terwe meie aja elu on nagu karjumine: Teadust! Teadust! Aga teadused üksi pole täieline tarkus. Wooruste rikkus südames, teaduste rikkus pääs — see on kokku täieline tarkus, ja niisugune tarkus on kallim kui kõige ilma kuld. Tark on see, kes ennast oma hinge- wõimudega igas tüüis õiguste tallitseda mõistab ja jõuab ja kes mõistusega palju teab — kes teab ja võib, mis kõige parem on. Süda õige koha pääl ja pää õige koha pääl — õige tarkus südames, õige tarkus pääs, see käib üle kõige muu, see teeb meid täielikuks inimeseks ja seesuguse tarkusega läheme lähedaste läbi kõigest ilmast, läbi ka kõige kitsamatest, pimedamatest kohtadest, ilma et ükski raskus meid pidada, ükski õnnetus meid maha suruda suudaks. Aga woorusetä südamega ja rumalusega jääme kimpu igas paigas, ka jäälggi, kus õnn ja küllus ennast meile sõbraks pakuvad ja kus keegi meie õnne wastu ei waritse ega wõitle. Meie wanajõna ütleb: „Pane mõistlik mees kas liiwakünka otša, ta elab; aga pane mõistmata kas kullapotti, ta on ikka kammitšas.“

Teadusi leiame meie loodusest, elust, raamatutest; neid tuleb siis tähele panna ja nendes lugeda mõista, et tarkust saaksime. Ka kõige vähemate asjade terane tähele panemine rohkendab teadust, teeb meid elu tarwis osawamaks ja on kasulik, sagedaste wäga kasulik. Kuulus taewatundja Newton oli noorest põlwest saadik selle omadusega, et tema iga asjast, mis silm nägi ja iga sõna, mis kõrre kuulis, ikka terawaste tähele pani ja põhjani läbi mõtles. Nii tuligi, et tema wiimaks taewateaduse asjus suuri uudisi, tähtsaid raskuse seadusi jne. üles leidis. Inglise ehitusemeister Brown mõtles kaua aega ühe suure ja laia jõe juures, kuidas jäält silda üle wõiks teha, mis odaw, aga siiski tugew

oleks. Tarf meister murdis päd kõikide uuemate ehitus-
 wiiside kallal, aga asjata; nendest wiisidest ei wõinud siin
 kedagi tarwitada. Tufase meelega kõndis ta oma aias ja
 ei leidnud kusgilt nõuu, kuni wiimaks üks ämbliku wõrk,
 mis kahe pöösa wahel homikuses kastes nõretas, temale
 silma juhtus puutuma. Ehitusekunstnik jäi ämbliku töö
 juurde seisma, waatas seda ja waatas ja rõõmusjäre
 käis ta pääst läbi. Ta nägi, et umbes selsamal wiisil,
 nagu ämblik oma silla ehitanud, ka laia jõe pääle tuge-
 wat silda ehitada wõib, ilma et alus-tulpasid juurt tarwis
 oleks. Nõnda sai Brown ämblikust õppides suurte
 rippuwsildade leidjaks, mis endid ise kannawad
 ja milledest meie ajal tuhanded väga raskest raudtee
 rongid üle sõidawad, ehk küll sagedaste saja samm
 pääl ühtegi tulpa ega tuge ei ole. Nõnda on ka palju
 teisi tähtsaid töösid niisama pisikeste asjakeste tähelepane-
 mise abil lorda saadetud. „Kui ja ükskord ümber toa
 käid“, ütleb meie wanasõna, „oled targem kui see, kes maas
 istub.“ Sellepärast ole hoolas elu tähele panema ja tea-
 duse terakesi korjama. Kui wiimsed mõnikord päält näha
 küll ferged ja kehwad, ometi wõib nende näotu koore all
 kallid tuum warjul olla, ja palju pisikesi teri annawad suure
 jalwe täie wilja.

Kõik need hinge- ja waimuwõimud, milledest räägitud,
 nii hästi südame kui ka mõistuse kohta puutuwad, on üle-
 mad inimese seespidised ehted. Kus nemad on, sääl ei
 puudu ka teised omadused, milledest meie siin rääkinud pole,
 sest nemad kasvatawad enestest teised hääd omadused wälja.
 Nendega seisawad meie süda ja pää nõnda kudu nad seisma
 peawad, ja kus asi nõnda, sääl ei jää ükski wõim meites
 ilma wõimaliku harimiseta ega ükski tululik samm astu-
 mata, mis üleüldse wõimalik astuda on; sääl kasvab
 meie liikmetesse ja waimusse ka tarwilik töö osawus; meie
 saame eluküpsel igapidi, et kõigesuguste juhtumiste ja
 saatuste all elada oskame ja wõime, et kõlblikud ja lait-
 mata oleme iseeneste, oma perekonna, oma rahwa ja oma

riigi elu asjus. — Ja, ka riigi ning rahwa kohta peab igal õigel mehel iseäralist kõlbduft olema. Riigile truu, rahwale ja isamaale palaw, need kats sõna olgu iga mehe südames tões ja töös elawad. Seda nõuab meilt meie kohus ja selle riigi ja rahwa elu, milles meie elame. Kus lootfikus ja istud, jääb pead sõudma; kui mitte, siis puudub sul inimlist kõlbduft. Nagu iga laewamehe hool ja püüe on oma laewa õnnetuse eest kaitseda, teda hääs korras hoida ja tema käigu edendamiseks kõige jõuuga abiks olla, nii peab sedasama ka riigi ja rahwa kohta sündima igatõhe poolt, kes riigis aset, kes rahwa liige on. On laewamehed oma kohustes hooletumad ja truudusetad, tuleb see kahjuks laewale ning ka neile enestele ja kõigile, kes laewas. Seesama lugu on ka, kui riigi liikmed oma kohustes tuimad wõi riigi wastu hoolimatad ja armastusetad on. Tõsised mehised mehed ei olnud ial oma riigile ei rahwale külmad; ka koormatuste ja hädade all oli nende süda riigile ja rahwale palaw ja nad tegiwad nende hääks, mis wõisidwad. Kuulus suur riigimees Pitt hüüdis jurmawoodi pääl: „Oh mu isamaa! Kui palawalt armastan ma sind, mu isamaa!“ ja see oli ta wiimne sõna. Wapper Englise kindral Wolfe suri palawas lahingis Prantslaste wastu wõideldes. Surmahaaw rinnas kuulis ta weel, kui üks ohwitser lahingu platsi poole waadates hüüdis: „Di, waadake — kui jooksewad!“ Surma nõrkuses kargas Wolfe weel istuli ja küsis äredalt: „Kes jookseb?“ „Waenlane,“ kosteti temale. „Sumal kiidetud!“ hüüdis Wolfe rõõmsaste. „Nüüd ma suren kõige õnnelikumalt! Isamaa on päästetud!“ ja ta suri ja tema isamaa sai selle lahingu ja tema surmaga ammuhest waenlastest päästetud.

Laitmata eeskujulik mehine mees olla, selleks pole mitte tarwis wälimist suuruft, ka just mitte kõrget, wägewat waimu; nendest häädest omadustest, sellest südame- ja waimuwarast, millest ülemal rääkisin, saab küll ilma kõige muu suuruseta ja kõrgusetad. Madal, lihtne talumees wõib oma paigas niisama hästi täielik mehine mees olla, nagu

ilmakuulus riigimees eht niisama kuulus ilmatarf. Ja tõeste on all lihtjas ilmas, talurahwa seas, oma jagu auusaid mehisiid mehi wististe mitte wähem kui õpetatud, kõrgemas, kunstlikumas ilmas. Suur wähe on õpetatud mehe ja haritud mehe wahel. Mõnigi kõrgeste õpetatud mees on tõe poolest harimata mees, niisamuti mõnigi koolis õpetamata mees haritud mees. Jkka feesama ennenimetatud lugu: kui süda õige koha pääl ei seisja, siis ei tähenda pää haridus üksi palju. Hinge suuruses, hinge puhtuses ja terwises elab ja kasvab mehijus, mehelik suurus. Ainult jääb on see taewalik hallikas, kusti hääbus ja suurus ja ka õnn lõp-mata külluses üles keewad, kui sa aga laisk ei ole, selle hallika sügawuse järele kaewama.

Buhas süda, ainult sinus
 Siilgab õnnis pühapäik;
 Hingepõhjas elab ilus
 Tõsidus ja taewariik.

Üks tähtjas Schotimaa kirjanik ütles: „Minu isa on liht talumees, ameti poolest potisjepp, aga ühtlasi ka nii suur mehine mees, et mina, kui see minu wõimuses seisaks, ühtegi suurt funingat tema wastu oma isaks ei tahaks wõtta.“ — Kuulsa kirjaniku Walter Skotti juures rääkis keegi kord kirjanduse suurest tähtsusest ja ütles selles, et kirjaniku anded ja kirjamehelik osawus üle kõige muu kõrged olla ja üle kõige muu ka kalliks peetud ja auustatud pidada saama, millega ta ühtlasi Skotti teiste koosolejate ees kiita püüdis. Skott waatas imestusega selle mehe otja ja ütles: „Zumal tule appi! Kui waene oleks maailm, kui teie arwamine õige oleks! Mina olen oma elus raamatuid küllalt lugenud ja tähtsate, kõrgeste haritud waimudega küllalt ümber käinud, aga mina ütlen teile, et mina ilma kaswatuseta waeste inimeste huultelt, kes hädadest ja kurwastustest läbi käinud, auusamaid, terwe-maid mõtteid olen kuulnud, kui ialgi kuskilt mujalt, ilma

püha kirja arvamijeta. Meie ei saa eneste tõsist elu ülesannet ialgi enne tundma ega auustama õppima, enne kui meie mitte pole sinna maale saanud, südamehariduse kõrval ja sellega võrreldes kõik muud kui kuupaisteks pidama." Teine kord oli Amerika kirjanik ja riigimees, Washington Irving, Skotti juures külas ja Skott ütles temale: "Ma tahan teid ka oma lähemate sõbrade juurde viia, et teie ka tõsisid, tähtsaid, lihtsaid Schottlasi näha saada ja tundma õppida võiksite. Ühegi rahva iseloomu ei võdi mitte tema peenete liikmete, tema isandate ja emandate juures tundma õppida, neid võib igal pool näha ja igal pool on nad need samad." Nende sõnadega viis ta oma külalise mitmete põllupidajate talumeeste ning ka päris töömeeste juurde, kellega ta ise sõbruses elas ja kes terve kombega auusad inimesed olivad.

Ja olgu mees oma seisuse ja ameti poolest kui madal tahes, on ta aga muidu mehise ja terve hingega, siis mõjub tema äratades ja eeskuju andes ka teiste kohta kasulikult, olgu ka kitsas ringkonnas. Palju suurema kasuga ja suuremas ringkonnas mõjurad suure waimuga mehed, kui nad ka suure, terve hingega on, kui nende juures pääle waimujuuruse ka hingelised mehe omadused hääs korras on. Suuremad, waimurikkamad, paremad mehed käiwad ise ees ja äratavad, tõmbawad ka teisi järele. Nemad toowad ajasse, milles nad elawad, paremat, karskemat waimu, puhastawad tema kombelist õhku, jaadawad elutumedusesse walguse kiiresid, juhivad inimeste püüdeid tühiemate asjade kallalt paremuse poole. "Tõsiste suurte meeste elukäik," ütleb Smiles, "jääb inimlikule agarussele ikka kauajeks mälestusjambaks. Mees sureb ja kaob, aga tema mõtted ja teod elawad pärast teda edasi ja heidawad ja jätawad oma aja rahwa pääle kustumata templi. Mii pikendab ja kiinitab lahkunud mehe waim oma edasiwältust, korraldab järeltulijate mõtteid ja tahtmisi ja teeb nõnda tulewale ajale hariduse tööd. Mehed, kes õigemal

paremas sihis kõrgemale ruttasivad, on inimliku elu edenemisele tõsised hiilgawad tule tornid. Nagu tuli, mis mäe pääl, walgustawad nemad kombelift õhku ümberringi ja walguš nende waimust langeb tulewate põlwele pääle. Nemad pühandawad rahwast, kelle keskes nemad elawad, ja tõstawad mitte üksnes neid, kes nende ajal elawad, waid ka neid, kes nende järele ilma tulewad. Nemad kannawad wooruše lippu hulkade ees, hoiawad, kaitsewad inimliku iseloomu auu ja täidawad hinge seega, mis elus suur ja ilus on.“ Weiksel Gesti rahwal ei ole küll haudasi, milledes iseäraliste suurte waimude kehalik põrm puhkaks, aga siiski on ka meie seas waimusi elanud, kes meie weiksuše järele kaunis suured on ja kellede waim siis ka meie seas ifka tegew on, ehk küll see muldne maja põrmuks langenud ja kadunud, milles meie neid enne nägime ja tundsiime. Kreuzwaldt ja Koidula on hauas, aga kas meie ei tunne nende waimu eneste seas karastawa wärskuše ja õnnistusega tegewusel olema?

Weel ütleb Smiles: „Mõtted ja teod annawad inimese meeletoonile ilmsuremata loomuse. Suure waimu waikne mõte elab inimeste hingedes aastasadasiid edasi, kuni ta wiimaks nende igapäewasesse elusse ja nende kombedesse sisse tungib. Ta elab edasi aastasadasiid, räägib nagu hääl hauast ja ta mõjub waimude pääle, kes aastatuhandatega temast on lahutatud. Mooses, Daawet ja Salomon, Plato, Sokrates ja Xenoson, Seneka Cicero ja Epiktet räägiwad oma haudadest meile. Nemad sunniwad weel endid tähele panema ja mõjuwad meie kombete pääle, ehk küll nende mõtted meie juurde tulewad nendes keeltes, mida nemad ise mitte ei rääkinud ja mis nende ajal tundmata oliwad. Theodor Parker*) on ütelnud, et üks ainus mees, nagu Sokrates, ühele wõi teisele maale enam wäärt olla, kui palju riikiši, nagu Lõuna-Karolina, ja et

*) Tähtjas kirikuõpetaja Ameerikas.

see riik, kui tema täna hukka läheks, maailma hääks mitte nii palju poleks teinud kui Sokrates.

„Kirjanik Carlyle (Inglismaal) on laialt wälja arutanud, et üleüldine maailma ajalugu tõe poolest muud ei ole, kui suurte meeste ajalugu. Nemad ajawad rahwaste elusse ajawagusi; nendest lähewad wälja mõjudused ja wastumõjudused. Kui nende wõim osalt küll on oma aja kaswatatud, aga siiski on nende aja waim rohkel mõõdul just nende loodud. Nemad annawad liikuma panewaid lükkusi, nemad mõtlewad suuri mõtteid, mis rahwaste jekka lähewad ja uusi sündmusi ja uut olu ette saadawad. Emerson*) on ütelnud, et iga asutust kui üheks pikendatud warjuts tulla pidada, sellest mehest, kes asutuse põhjendas. Nii olla iga usk kui oma põhjandaja järele jäänud wari. Suured mehed tembeldawad oma aega ja oma rahwast enese hingega, nagu Luther Saksamaad ja Knoch Schotimaad on tembeldanud. Kui üht meest on, kes praegust Italiat oma waimuga on tembeldanud, siis on see Dante. Nastasjadade pikkujel, Italia alanduse ajal, olidwad Dante tulised sõnad kõikidele parematele meestele süütamise leegiks ja walgustawaks tuletorniks. Tema oli Italia wabaduse teewalmistaja ja selle eeskäija hüüdjaja hääl, ja armastusest selle oma isamaa wastu ei küsinud tema tagakiusamisest, isamaalt wäljaajamisest ega surmast. Sarnase tähtsusega, nagu Dante Italia pääle, mõjus Schiller ja mitmed teised Saksamaa pääle, Shakespeare, Raleigh, Skott, Dickens ja teised Inglismaa pääle, Washington ja teised Amerika pääle. Ja nagu Washingtoni juures, nii oli ka paljude teiste suurte inimeste-juhatajate juures nende suurus mitte just suures mõistuses, mitte suures waimuannete rikkuses, waid auusas meeles, tõe ja õiguse armastuses, elawas kindlas kohusetundmuses, ühe sõnaga, õiges hinge aadelikus olekus. Niisugused mehed on oma rahwale tõsine eluwägi, eluweri. Suurte meeste mälestus ja nimed,

*) Luulekirjanik Amerikas.

ütleb üks tähtjas kirjanik, on rahwa eluleib. Seda püha mälestust ei wõi temalt wõtta ei kehwus, kitsad ajad, ei langemine ega orjus. Nii pea kui rahwa elu jälle wärskust saab, tõusewad furnud wägilased inimeste mälestuses ka jälle üles ja seisawad elawate ees kui üleshüüdjad, tähelepanejad ja kohtumõistjad. Glus kui surmas on nemad maa sool.“

Nõnda Smiles. Dnn rahwale, kellel ja kelle mine-
wikus niisugusid suuri mehi on. Dmeti ei ole kõige enam kahetsemise wäärt weel see maa, kellel nii kallid mehed ainult puuduwad, waid kõige enam tuleb kahetseda seda maad, kus ilma südame tunnustufeta ja auusa meeleta mehed auusa näo all eeskäijate koha peal seisawad, waenulisi parteisi sünnitawad ja riidu teewad. Niisugusel lool lüüakse ka rahwa woorusele raskeid haawu, segatakse tema wagune otsekohene arwamine ära, kisutakse mitmeteks tükkideks ja weetakse tükeldatud olekus mitmetesse harudesse ja mitmete teede pääle, milledest üksigi õige pole. Seisab aga keegi rahwas juba niisuguse astme pääl, et temale tõde, auus meel ja teised woorused enam kallid, armastatawad asjad wõi arusaadawad pole, siis on tema wäärtuse edasi elamiseks ka kaotanud, kaotanud ka wõimu edasi saamiseks. „Tuleb ühele maale niisugune aeg,“ ütleb Smiles, „kus kõlbmata löbu rahwa nii rikkunud ja parteiwihha teda nii pimestanud, et auusus, kord, sõnakuulmine, woorus ja truudus minewiku asjadeks näitawad saanud olema, nii et kombelikud mehed, kui niisugusid sääl weel on, tumeduses peawad ümber kabama ja käskaudu üksteist otsima, siis ei ole sääl enam ühtegi lootust, arwamata rahwa kombeliku iseloomu uueste sünnitamine, sest ainult see wõiks weel päästmist tuua; on aga ka see wõimataks saanud, siis pole enam midagi, mis päästmise katse tegemiseks waewa wäärt oleks.“ Seega on siis niisuguses kohas ainult surm oodata, olgu küll, et elu raske haiguse all mõne aja weel edasi waewleb. Sellepärast peakswad need mehed, kes, olgu mis tahes ameti läbi, rahwaste ette poole otja on seisma saanud, pühaliku hoole ja hirmuga seda püüdma, et nemad oma töö, sõna ja

mõjuga laitmata ja ikka wooruse tee pääl käikswad, kui walgustawad tuled ja hüübdjad hääled maailma elutee ääres seisest, tuimadele äratajaks, nõrkadele trööstis ja toetajaks, efsijatele juhatajaks.

Tõsised mehed jäiwad ka tormides murdumata, rasketes kannatustes kõikumata; näitawad ilmale walgust ja hoidswad tõelippu kõrges ka siis, kui ise häda ja kannatuse teed käiswad. Wäga suur hull kallimaid waimutöösid, millede ilus walgus õnnistusega üle mitmete ilmajagude paistab, on wangikodades, tagakiusamise, suure waesuse ja muude õnnetuete all tehtud. Jean Paul oli kaua aega pool pime ja jäi wiimaks päris pimedaks; aga tema hinges säras hiilgaw walgus, ja mitmed oma tähtsamad tööd tegi tema ihulikust filmawalgusest ilma olles. Iseäralise agarususega tegi Milton tööd, kui ta täieste pimedaks oli jäänud. Tema tähtsam kirjatöö, „Radunud paradüüs“, mida kõikides tähtsamates keeltes ümberpandes loetakse, ei oleks wististe tehtud saanud, kui tema tegija pime ei oleks olnud. Pääle nägemise kaotamise waewasiwad teda ka teised õnnetused, aga oma mehemeelt ja tööhimu ei lastnud ta enne surma nõrkeda. Kuulus Hispania kirjanik Cervantes kirjutas esimese poole oma Don Quichote'st wangikojas, põlgduse all ja suures puuduses, aga ometi on see tema töö täis imelikku wärskust ja ilusat puhast löbu, kõikidesse haritud keeltesse ümber pandud ja üle ilma kuulsuses. Ka pärast wangipõlwe oli Cervantes nii waene, et tema sage-daste paberit ei jõudnud osta, mille pääle kirjutada. Aga tema hing oli rikas iseeneses, ikka lahke ja tegew. Veel wanadusesgi elas ta suures puuduses ja läks hauda kui waene sants. Kui üks Prantslane, Hispanias reisides, kuulis, et Cervantes nälgas elada, hüüdis ta imestusega: „Kudas! Miks ei aidata seda maailma-kallist inimest ometi riigikassast, ehk mispärast ei toeta teiegi, kõrge härra, teda oma suure rikkusega?“ „Sumal hoittu,“ naeratas Hispanlane wastu, „et jelle inimese häda ial wähendatud saaks, sest tema waesus teeb maailma rikkaks.“ Selle rikka

mehe aru järele pidi nälg just nagu eluleib olema. — Ja kui väga palju häda ja tagakiusamist kannatas jäälsamal maal teine suur mees Kolumbus! Ta tegi suuri, kasulisi teadusetöösid, tinkis wanale ilmale suure, ilusa uue ilma Amerika, pani laewad Hispaniale kulda koju wedama, tegi Hispaniamaa rikkaks, aga ise pidi ta Hispanlaste tagakiusamise all raskeid raud ahelaid kandma, wangistatud ja waewatud olema, ilma et temal vähematgi halba mõtetgi oleks olnud. Waenulik tagedate partei ei wõinud oma alatumas meeles ja kadeduses seda kannatada, et Kolumbus kuningaga ja rahwa ees nii suurese tähtsusesse tõusis, ja seepärast määriswad ja määriswad nad teda kuningaga ees oma walede ja kurjakõnedega nii kawa ja nii kawalaste, et kuningas wiimaks neid uskuma hakkas ja Kolumbuse wastu kahtlaseks sai, kui tahaks see uusi leitud maid ja nende kulla-warandusi enesele pärida ja siis Hispaniale häda teha. Aga nii pea kui Kolumbus oma mehise seletuste mõjul wangist ja raudadest lahti pääses, oli tema esimene töö, jälle uusi maid otsima minna, mis tema ka jälle leidis.

Ara kardata siis, kes sina eneses ka ehk nõrkagi häält kuuled hüüdma, et tarwis oleks iseenese kallal paremaks tegemise tööd algada. Ara kahkle kahes mõttes, waid wõta kõige tahtmiseega ette, mehijuses ja wooruses eemale sammuma hakata, olgu sina muidu nii madal ja waene kui oled. Üksigi amet, üksigi seisupait pole nii kitsate piiridega, et selle pidajal mahti poleks oma kohas mehine mees olla. Wähe juures truu ja tubli olla on niisama wõimalik nagu palju ja külla juures. Kes seda wähe juures ei taha olla, sellest pole seda lootata ka mitte külla juures. Kord tuli Inglismaal ühe waese rätsepa poeg, noormees Faraday, kuninglikusse füüsika laboratoriumisse. Laboratoriumi abidirektor wõttis tema palwekirja wastu, waatas läbi ja rääkis siis ülemdirektorile: „Siin on ühe nooremehe Faraday kiri; tema on minu ettelugemisi kuulnud ja palub nüüd laboratoriumis ametit — mis wõin ma tema hääks teha?“ „Mis?“ kostis teine. „Lase tema

ometi kõige enne pudelisiigi pesta. Kui ta ülepää midagi kõlbab, siis saab ta ka kõige alama ameti vastu wõtma; lükkab tema selle tagasi, siis ei saa ta ka mujale kõlbama.“ Kui wäga õigeste see mees rääkis, näitas Faraday omalt poolt, sest tema tõusis looduse teaduses ja füsiikas üheks kõige kuulsamaks professoriks ja leidis nende teaduste väljadel mitu uudist.

Hääd armastada ja halba põlgada iseene juures olgu meile meie elus esimeseks käsuks. Tärele jätmata hääd püüdma peame ka siis, kui teised meid selle tarwis kõlbmataks peakõivad pidama. Ja wisaku teised meid ka hoopis ära, ise ei tohi meie endid ial ära wisata ja ei oleks see ial õige tegu ega ole seda ial tarwis. Ka pimedamas surmaorus wõime meie ikka walgust leida ja enmast otse hoida, kui aga meie südames pime ei ole. Pilwe wõib paks olla, aga kõike walgust tema warjata ei jõua. Pilwe on ka ikka tõusnud ja saab ikka tõusma, aga walgust jääb ka ikka. Ja olgu pilw kui paks, olgu ta tõusnud meie eneste nõrkuste paljusel ehk teiste wihatolmul, üks kõik, nii palju walgust wõiwad meie silmad ikka näha, et sellest küll saab, kindlaste püsti seista ja edasi sammuda, olgu küll, kui tee ees järsk peaks olema, jalad okaste otsas käima, silmad pisarates seisma. Läbi pisarate on walguse kiir armsam ja ilusam kui muidu ja äratab ja rõõmustab meie hinge enam kui muidu. Olleme meie walmis rõõmupäewasid elust vastu wõtma, eks me pea ka kurwemate tundidega rahul olema ja ka nendes oma kohuste paiga pääl wälja pidama. Ei rõõm ega kurbdus ei maitse ka õigeste ilma teijeta. Mõlematel on ka oma hääd ja halwad külled. Dõ on pime, aga kallist rahu ja waitjust heidab ta oma tiiwadelt üle maailma, toob sellega kosutust ja karastust. Pilwe katab kinni päikese armsa palge, on kohutaw, ahwardaw, aga kaunil rahu kujul, hõbena ilusaste hüilgab tema äär.

Tühjuse ja tujustamiste külwid tõusewad üles kiireste ja hakkawad kaswama lokkades, aga kaowad ja kõsunewad

niisama kiireste. Hääduse ja õiguse seeme tärkab aegapidi, kaswab pikkamisi, aga ei karda siis ka külma ega palawat, waid kannab tuhat kordset õnnistusewilja põlwest põlweni, aastajadadest sadadeni. Melijada aastat oli tarwis rasket usukannatamise aega, et noort Ristitogudust kinnitada ja wõidule wiia, ning üks aastajada kulus ära kodusõdastid, et usupuhastamist korda saata. Ja nüüd on maailm juba kaua nende mõlemate osaline olnud ja saab ikka olema.

Aga mitmesugused ajawead, kõlbduseta kombed ja wiisid, järele mõtlemata elu, tühjad rikkujad moodud ja muu tuumata kraam tikuvad siin ja sääl suureks jaama. Pauluse kuldsed sõnad: Olge kui mehed, olge tulised waimus! leiawad wähe tähele panemist, wähe täitmist. Meil on puudus tõsistest mehistest meestest ja kohusetundmus ja tõearmastus tarwitawad kindlamaks, elawamaks jaamist. Karske, auusa elu ja mehise olemise asemel tahab joomine ja mõtlemata loge elu maad wõtta. Praegu tuleb mulle meelde üks noormees H., kelle suurem armastus ja ihaldus see on, ikka jookide lauas istuda ja sääl niisama palju rumalaid, korratumaid sõnu suust wälja ajada kui jookisid suust sisse. Tema ülem rõõmupait, tema taewas tahab olla joomalaud, tema suurem uhkus lobisemine ja joomine. Ja ometi on sellel mehel lugupidajaid ja sõpru küll. Ka ise arwab ta ennast esimeste meeste hulka, ehk ta meeste töwäljal küll midagi pole teinud, mis temale kudagi wõiks kiituseks olla. Kus ial niisugune mees lugupidamist leiab, sääl on kombegaigus juba sisse tunginud ja auusmeel ja karskus odawaks jäänud. Kui palju on tähendatud inimene oma halwa eeskuju ja awateleemisega enese ringkonnas kurja joomisehaigust edendada, nooremate tundmusei jämes-tada aitanud, aga siisgi näeb ta enese ümber rohkestes lugupidajaid. See on paha eesmärk.

India wanajõna ütleb: „Halbade ja halpidega ei pea olema sõprust ega ümberkäimist: kui süsi palaw, siis ta põletab; kui külm, siis määrab.“ See on tähelepanemise wäärt õpetus. Tehtaks tema järele, siis tuleks sellest tulu

mõlemile poole: kombehaigetest eemale hoidjad jääsiwad „põletamata ja „määrimata,“ ja kombehaiged ise, nii kaua kui neid saaks olema, jääsiwad eneste elust häbi tundma hakkama, kui nad eneste ümber enam lugupidajaid ei näeks, ja see oleks ka nende juures kaunis samm paranemisele. Mehisuse ja wooruse õpetaja Epiktet' i juurde tuli Roomas fird üks kuuluis kõnemees ja soowis, et Epiktet teda oma põhjusmõtetega tutwustaks. Epiktet ei arwanud oma külalise soowi mitte õiglasest meelest tulema ja oli seepärast tema wastu külm. „Sa tahad paljalt minu kõnewiisi laita,“ ütles ta, „aga mitte minu põhjustest õpetust wõtta.“ „Wõib olla,“ wastas kõnemees, „kui mina tühje asju auustaksin, siis oleksin mina niisama waene kalts nagu sina ja ei oleks minul ei hõbedasi asju, ei maja ega maid.“ „Niisugusid asju ei ole minule tarwis,“ kostis Epiktet, „ja üleüldse oled sina waesem kui mina. Mis küsin mina sellest, kas minule kiidulaulusid lauldakse ehk mitte. Aga sina waatad selle pääle. Mina olen rikkam kui sina. Mina ei lipitse kellegi ees. See on, mis minule sinu kuldsete ja hõbedast asjade asemel osaks on. Sinul on hõbedased asjad, aga sawised püüded, sawised põhjused ja soowid. Minu hing on mulle terweks kuningriigiks ja ta annab mulle rikast ja rõõmulist tegetwust, kuna sina tegetwuseta elus rahuta oled. Kõik sinu warandused näitawad sulle weikesed olema; minu omad on mulle suurend. Sinu soowid on ilmtäitmata, minu omad on rahustatud.“ Kõnemees tundis ennast wõidetud olema, läks häbiga wälja. Niisugust seladet kõnet ja otsekohest olekut igalt poolt oleks ka kombehaigetele meie ajal waja, see saaks rahuks olema.

Kus juba kombehaigused rahwa külge hakkanud, karstus kahanema läinud, jääb tuleb rahwa pärast karta ja abinõude otsimises hoolas olla; muidu wõib kõigega hiljaks jääda ja haigus parandamataks saada. Kui suur, kui wägew oli Rooma ilmariik! Kuhu on ta jäänud? Kõmbete langemine, karstuseta elu wiisiwad ta hauda. Kõrgemad ja rikkamad seisused elasiwad nurjatumas wooruseta elus,

alam rahwas oli wiletsuse mõjul kõlbdufeta, päälegi harkafiwad mõned ülemate seifuste kombegaigused ka alamate külge, kaineft, korralifeft eluft ei küitud enam midagi, töö, inimefe feltfkonna õnne ja terwife hoidja, arwati ülemal pool häbiks, peeti ainult orjade asjaks. Nii langes kõige juurem, wägewam ilmariik furmale, feft et ta enam elu wäärt ei olnud ja — maailmale ei olnud tema furm kahjuks. Schoti kirjanik Burton ütleb oma rahwateaduslifes kirjatöös: „Kõik rahwad, kes ennemalt sõjalahingis naela werd kui auufas töös tilga higi walawad, walmistawad ennast furmale, harkawad terwematele, parematele rahwastele ruumi tegema.“ Rui Ludwig XIV. kuulfa ministri Colberti käeft küfis, kust wõida see tulla, et tema, wägewa Prantsufe riigi walitseja ja monarch, pifikeft Hollandit mitte ei wõida ära wõita, kostis minister: „See tuleb sellest, fire, et maa fuurus mitte ei feifa tema piiride ja pinna laiufoes, waid tema rahwa kombes ja mehifufes. Seepärast, et Hollandlased nii kained, kasinad, ufinad ja sübid on, faab teie majesteedile nii raskeks neid ära wõita.“ Sellefama weikefe Hollandi rahwa juurde faatis Hispania kuningas 1608 aastal kaks meest, Spinola ja Richardet'i, rahu ja sõja tingimiste pärast rääkima. Tee pääl Hollandi päälinna ligidal nägiwad need faadikud kümme meest üheft lootfikust wälja astuma, rohu siife maha istuma ja jäl lõunat pidama harkama, milleks neil leib, juust, kala ja piim oli. „Kes on need reififjad?“ küfifiwad Hispania faadikud üht talumeest. „Need on meie kõrgeauulife hõrrad riigifaadikud,“ oli talumehe wastus. Säälsamas paigas fofiftas Spinola oma kaaslasele kõrwasfe: „Meie peame rahu tegema, niifugufid mehi pole wõita.“

Rui minu tähewpanemine ekflik ei peaks olema, fiis on joomine ja teifeks mõtlemata, ilma eesmärgita elu meie rahwa juures fuuremateks wigadeks, niifugusteks wigadeks, mis rohkeste ka teifi wigu ja halbdusi enestest wälja kawatawad ja ifeäraniis kahjulifud on ihu ja hinge asjus. Joomine ja tema mõju on arusaadawad ja tutawad küll

ja pole nendest siin tarvis rääkida, aga järelemõtlemata uisapäisa eluviisi kohta on waja paar sõna ütelda. Suur hulk meie seas, nimelt teenijad, aga ka üks jagu teenijate pidajaid, käiwad oma eluteed ilma sihita ja ilma mõtlemata, ei märka ial küsida, kas ei oleks nõnda ehk nõnda parem ja kasulikum? mis ma sellest ehk sellest saan? kas ei wõi mulle nõnda ja nõnda elades wiimaks raske lugu kätte tulla? kas ei wõiks ka mina oma elus ja oma eluga misgifugust hädad korda saata? jne. jne. Elatakse aga limpa lämpa nõnda edasi, kudas kord wigaste eeskäijate juhil ja oma enese tühiste himude saatel nagu kogemata elama saadud, olgu küll, et paremate elamiseks teesid lahti on ja et paremate elamine ühel wõi teisel wiisil ka kergem ja lõbusam wõiks olla. Sarnast mõtlemata olekut näeme töötegemise wiisides, ametite- ja majapidamises, waranduse asjata raiskamises jne. ja ta on wäga kahjulik. Et niisugusid rohkesti, tuleb sellest, et inimliku elu ülesanne ja kohusetundmine neile arusaamataks jäänud, et nendes õige mehe-meel äratamata ja et nad halba eeskuju nägiwad. Kui mitte enam, nii palju waimuküpsust peaks igale inimesele ikka muretsetud olema, et tema oma seespidise ja wälimise elu kohta midagi suudab järele mõtelda ja et temal elu kohta miskiugust wooruslist sihti ja hooliwat meelt on. Kus seda ei ole, jääb on tõsine südametähe ja waimuharimise töö alles algamata ja jääb ei teata midagi sellest, mis õige elu on. Jääb rahwa hulgas nende arw tasinaks, kes järele mõteldes ja woorusliste püüete juhil elawad, siis langeb rahwas niisugusesse elukorrasse, kus ta waeuses ja wiletsuses peab surmaga wõitlema ja, kui ta ennast ei pööra, wiimaks korratu elusse ja kehusesse ära kaduma. Mantegazza sõna: „Igal ühel peaks mõtetes üks plaan, üks siht ja eesmärk olema,“ on uisapäisa elajatele pähä-õppimiseks ja südamesse-wõtmiseks kulda wäärt kallis. Tähtjas on siin ka üks Arabia rahwa wanasõna: „See, mille pääle inimese meel on sihitud, annab temale ta wäärtuse, tema kõrguse ehk madaluse.“ Rasjed

ja oma meelt madalate, tühiste asjade poole weetud olla, jääb ja ka madalaks, tühiseks, wiletjaks. Ei wiitsi ja otsida oma mõtete ja eluga, mis parem ehk pahem oleks, siis ei tule parem ka ial sind otsima. Ikka on sinu enese raste kahju, kui ja mõtlemata elu elad, lahtiste filmadega pimedalt käid, midagi ei waata ega küsi, kust ehk kudas sinul mõnufam oleks eluteel edasi astuda. Meie wanemad ütlesiwad: „Sumal hooletumat ei hoiu ega laiska ei toida;“ teise sõnaga: „Hooletus ja õnnetus käiwad jeltsis;“ kolmandaga: „Muretse õigel ajal, siis on sull häda ajal;“ neljandaga: „Kui sa elu armastad, pea aega kalliks;“ ja weel: „Hoolas ettewaatamine pistab õnnetuse filmad pääst wälja;“ ja ikka weel: „Õnnelik, kes oma katuse all magab;“ „Dma peša kuldne peša;“ „Kes enne koitu kobistab, see warem leiwanekheks saab;“ „Ühtegi hääd ei saa ilma wae wata;“ „Kudas küli, nõnda wili;“ „Dma witjad peksa wad kõige walufam.“ — Misfugune suur ja kallis jutluste rida nii kassinat sõnadega! Kõikide tuum ja juhtmõte on see: Oled ja mees, leiad elus ka õnne ja hääd; oled logart wõi tossjard, elad hädas ja sipled tõrwa sees ikka. Schiller ütleb: „Ei ole midagi muud kui tegewus misgijuguse kindla eesmärgi pääle, mis elu maitsewaks teeb,“ ja Goethe: „Mis aitab see logardit, kui õnn talle küll hääd? Sest sajak taewast ka pudru, tal jälle pole lusikat.“

Peab sinust mehine mees saama, kellele elu õnneks wõib olla ja kes teistele tuluks elab, siis tagane logedast uisapäisa elust; ära tee midagi ega ära falli enese elus midagi tühist ega ilma järelemõtlemiseta; woli enesele misgijugusid omakohaseid häid eesmärtisid ja sammud nende poole tüdimata meelel. Olgu sa esiti küll koguni wähe üle, kui truu oled wähe juures, õnnistus tuleb ja sina saad palju üle. „Kõik, mis maailmas suur, on weikeselt pääle alganud,“ kuulsime eemal ja see on ka siin õige. Sellepärast, hakka pääle! Hakka iga päewaga uueste, sest kui järele jätab wahel ja seisma jääb, wõib pea tagasilangemine tulla.

Mis sina oma elus ja iseenele kallal täna võid teha paremaks saamiseks, seda ära jäta homseks teha. „Homseks hoia leiba, aga mitte tööd,“ ütleb wanaõna õigeste ja targaste. Ära hoia homseks ka mitte oma hingetööd. „Päewad on lehed eluraamatust; sellepärast ärge kirjutage muud midagi siisje kui häid tegusid ja puhtaid püüdeid,“ ütleb Pärsia rahwa juhtõna. Kes ikka wiibib ja paremat aega ootab hakkamiseks, ei saa ial oodatud hääd aega leidma ja tema asi jääbgi algamata. Meie oma wanaõra ütleb: „Wiis wiga wiibijal, kümme wiga kõheldajal,“ see on, et wiibija ja kõheldaja ikka uusi takistusi leiab, milledest tema ennast selles, mis tarwis oleks, peetud ja keelatud arwab olevat. Sellepärast ära oota paremat aega. Iga päew olgu sulle tööpäew, sinu enese kallal. See on tõsi, mida paremate ja iga päewa sinu enese paremaks, mehisemaks, tublimaks tegemiseks tarvitad, seda suuremat kasu ja hääd saadad ja iseenele. Ära arwa mitte, et see wõimata, igal päewal oma enese täiendamiseks ehk oma elu korra edendamiseks midagi teha. Sina võid näituseks oma hingewõimusi tähele panna ja läbi katsuda; võid neid harjutada ja finnitada ühes ja teises asjas; võid elu, ilma, enese kohuste ja ülesannete üle järele mõelda; võid enese teaduse wara kasvatada wäga paljudes asjades, mis nimelt tähtjas on; võid ka teistele ühel ja teisel wiisil häädust näidata jne. „Tahtmine on võimine,“ õigeste tahtja võib palju. Kui ja seda ei tee, tühje ihaldusi ellitada ja pehmelt, logedalt elada armastad, siis sa tead, et „kudas küli, nõnda wili.“ „Ära otsi elust pehmust, jelle läbi läheb terve elu ise sulle kõwaks,“ õpetab Kreeka kirjanik Epicharmus, ja üks wanaõna, mis ka Gesti rahwa seas tuttav, ütleb: „Lubad ja kuradi kirikusse, siis on ta pea ka kantsli pääl.“ Raske aga on teda jälle säält maha ajada ja wälja peksta, kui ta kord nii kõrge koha enese kätte saanud, mis ainult sinu järelandmise, logeduse, sinu nõrkuse läbi wõis sündida. Nõrka on kuraditel palju

hõlpsam põrgu wedada, kui Jumalatel teda jäält tagasi tuua. Kes korra on kaine tahtmise kaotanud ja wooruse teelt metsa läinud, ei wõi selles tahtmises mitte hõlpsaste päris kindlaks ja tugewaks saada. Kes kord armastas mudalombis supelda, saab kergeste seda jälle armastama, kui tema jäält küll wahel peaks olema wälja tulnud. Kawal ilmawürst kannab nimelt oma nooremate alamate ees ilusat, armast nägu, räägib nendega meelitawat, libedat keelt, pakub neile esiotsa kõige magusamat rõõmu fariikat, näitab ennast neile peenikeses ehtes, nii et teie teda esimeste sõbrustamiste juures ei tunnegi ja alles lõpu poole tema hirmsat mõrtjuka nägu näha wõite. Wahe ilmawürsti ja wooruseingli annete wahel on ainult see: esimene annab kohe hakatusele magusaid, joowastawaid jookisid, aga wiimaks piinawat surmatihwti; teise peekrist leiad ja esiotsa libedamat, päew päewalt aga magusamat, karastawamat ja wiimaks ainult jumalikku jooki. Sellest tulebgi, et rumalad ja narrid hulgas esimese juurde jooksewad, kuna teise juurde mõislikud lähewad — need, kes järelemõteldes elawad.

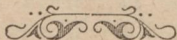
Rahju et wiimaste arw weike. Mida suuremaks nende arw kuskil tõuseb, mida enam wooruslisi, agaraid mehisiid mehi rahwa jekka saab, seda kaunimaks, õnnelikumaks tõuseb rahwa elu. Wiiskümmend küünalt walgustawad palju enam kui wiis, ja wiisjada jälle palju enam kui wiiskümmend. Nii tuleb ka hulgast mehistest meestest palju enam hääd õpetust, hääd eeskuju ja tublit tööd kui kasiinatest. Süsi õhutab sütt, waim waimu — noorsugu kuuleb häid äratuse häält siit ja jäält, näeb hääd eeskuju igalt poolt, tunneb karastawat waimutuult enese hingesse puutumata, mis süütab ja elustab, saab nõnda aeg ajalt aetud, harjutatud ja kaswatatud kõigis asjus kõlblik, tegewuses tubli ja kombelikult terve olema. Eeskuju ja iika jälle eeskuju on kõige parem õpetaja ja kaswataja. Wõib ütelda: Mehine hää eeskuju on nooruse kohta jumalik. Seneka tõendas: „Pikk on tee õpe-

tuste waral, lühike ja järelalusrikas eeskjuju mõjul.“ Sügaw, ilus tõde on ka, mis suur tark Konfutsius selles asjas ütleb: „Woorus pole mitte halwaks asjaks tuntud ega maha jäetud; kes teda armastab ja temas elab, saab sõpru ja järeltul lejaid leidma.“ Sigel, auusal tegurikkal elul on inimeste äratamiseks kaugelt, kaugelt teine wägi kui paljatel sõnadel. Mõjuw aga on ka halb eeskjuju. Sellepärast on mehi ja ikka jälle mehi meile waja, mehi, kellede kombelik walgus paistaks nagu tuli wõsel mäe pääl, kellede hingepuhtus, tõest taganemata eeskjujulit elu, mehine töö ja mehine eluwis teisi järele tõmbaks ja nende südameid põlema süütaks hääduse ja tõe armastamisele ja kõigele sellele, mis inimlik kohus inimeselt tarwitab. Katsugu igaüks selles asjas kaasa aidata oma enese eluga, iseene se paremaks tegemise ga. Iseene se parandamisega meie igaühe juures oleks parandatud meie eneste igaühe elu ja õnn ja pääle selle kõik maailm. Kõikide hääde asjade kõige parem alus ja juur on tõeste see, et igaüks iseennast paremaks, täielikumaks teeb, nagu Konfutsiuse sõnast kuulsime. Oh et see sõna igaühe südames tõeste elawaks saaks, elawaks, tegewaks usuks tõuseks; siis oleks küll.

Meil on waja wähemalt sellele järjele saada, et igaüks tõsise jänu ja isuga nõnda wooruste järele tungiks, nagu nüüd suur hulk tühjuse laia teed mööda karstufeta elule kipub, ja et ainult wooruslikud inimesed, hääduste ja teaduste taganõudjad kõikide poolt lugupidamist ja auustamist leiaksiwad, selle wastu tühiste himude teenrid ja kombel haiged igalt poolt kahetsetud ja tõsisteks haigeteks peetud saaksiwad. Sinna maale aga läheb tee jälle meie igaühe enese kaudu. Ära abele siis maailma wälise paistuse järele, ära sõida tema meelitawas, kohawas woolus. Ainult sinus eneses on kõik hää ja õnn sinule leida, kui sa aga wõtit, millega selle juurde pääseb, sinu tahtmist, roostetama ei lasse minna. Kes ei taha, ei wiitsi iseene se paremaks tegemises hoolas olla, see on enamiste ristiks ja wae waks iseene sele ja teistele, arwab aga teisi enesele ristiks ja sellest

süüdlased olema, et temal hää ei ole. Teraw inimeste tundja, Goethe, ütles: „On tumedaid, segasid loomusid, kes misgijugusele elukorrale pole kaswanud, mis neile ial osaks wõiks olla, ja kelledele siis ka misgijugune eluseisus sünnis ega hää ei ole. Sellest tõuseb see määratune segadus, mis elu jöüb ilma õnnetundmiseta.“ Kui wäga õigeste käib see sõna nii mitmete kohta, Teine suur waim, kes inimeste südames ka teraselt lugeda oskas, Prantsuse kirjanik Voltaire, ütles ka õigeste: „Inimesed ei tee ialgi ei seda kõit, mis nemad tahawad, ega seda kõit, mis nemad wõiwad.“ Bahem lugu nende juurks, kes iseenesele ja teistele hädaks elawad, on weel see, et nende mõju ka nende järeltulejate pääle ulatab. Nagu niisugune inimene ise, nõnda harjutab tema ka oma järeltulejaid jälle iseenesele ja teistele hädaks elama, saadab seega haledust maailmas ka sel wiisil edasi, aitab halba lugu ilmas ka nõnda alles hoida ja kinnitada. Olame meie aga wooruslikult, mehiseelt ja karskelt, siis teeme kallimat hääd iseenestele ja oma järeltulejatele ja aitame ka maailma paremaks, ilusamaks, õnnelikumaks teha. Peaks woorusetee pääl käies elusaatus ja ilm meile raskusi kanda andma, sellepärast ei pea wooruse õnne pääle weel kahtlaseks saadama ega usku hääduse sisse nõrlema lastama, sest isegi raskused ja kurwastused on wooruse teel südamele magusad. Eluwee hallikad ei woola mitte walguse hiilgawast sülest, waid pimedast, kaljulisest sügawusest. Tõsine mees leiab igas elusaatuses midagi, mis temale õnneks wõib olla, seisab igast saatusest kõrgemal, läheb läbi wõiduga ka suurtest raskustest, sündigu see mõnikord küll wahest langemise näol. Saagem siis tõsisteks mehisteks meesteks, selle mõõdu järele, kudas Pooja meile kellegile andeid annud ja kudas meis kellegi saatus iganes kannab. Meie wõime seda, wõime selles asjas palju, kui tahame. „Inimese kõige mõnusam tödriist on tema tahtmine,“ ütleb üks tähtjas sõna. „Tahtmine on wõimine.“

Lõpusõna. Sinule, armas lugeja, julgen veel meelde tuletada sedasama palvet, mis oma eessõnas avaldasin, see on, võta need mõtted, mis sa siit raamatukesest elu kohta tähtsamad leiad olema, evesele südamesse ja tee nad elavaks oma enese elus. Suure hulga lugejate juures on see suur wiga, et nad seda hääb, mis nad lugeses leiawad, mitte ei wiitji enesele omaks võtta, nimelt ka kõige tulusamate, paremate, see on wooruslikkude asjade lugemises mitte. Arwatakse seda kas tühjaks kõnekõlaks, wõi Jumal teab kellele kirjutatud olema ehk ei arwata midagi, ei wiitjita sarnasis asjus iseenele kohta midagi järele mõtelda, ja jäetakse süda ja waim rahulikuis meeles sellest ilma, mis rikkuseks ja õnneks oleks, kui ta omaks wõetaks. Minult mõistlikud teewad teisiti, panewad iga terakese hingewara, mis iganes käite saawad, oma enne korjatud wara juurde ja see kannab neile ilusaid kasusid, nemad saawad eemale, paremale ja õnnelikumale järjele. Ole siis ka sina, armas lugeja, nii mõistlik ja tatsu sellestgi weikesest wihukesest enesele waimuwara terakesi otsida. Waata see wihukene mitu korda läbi, see on, loe ta läbi teraselt ja loe teda mõne aja pärast jälle ja weel jälle. Iga terake, mis sa tema seest leiad ja oma südame põllu pääle maha külwad, saab ja peab sulle rõõmuwilja kandma.

352.441

Bind 20 kop.

Bind 20 kop.

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

1 0100 00108726 7